

MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

ÖTÖDIK ÉVFOLYAM.

VIII^{dik} füzet.

1874.

Augusztus.

I.

Nyílt levél, liturgikai kérdések felett,

(a Tóth Mihály- és Mitrovics-féle vita tárgyában.)

Tóth Mihály debreceni hittanár egy hozzám legközelebb intézett levelében felhiv, hogy „Egyházszer tartástan alapvonalai“ című munkájáról s Mitrovics Gyulának a Prot. lap idei számaiban afelett közlött bírálatáról mondjam el nyíltan s pártatlanul nézetemet.

Kissé szokatlan, de indokolható, ha bármely szerző, a munkája felett ejtett bírálatban meg nem nyugodhatván, egy harmadikat véleménynyilvánításra provocál. Csak aztán a provocált egyénben szakismeret mellett, legyen önállóság is, melynélfogva vélekedését a felé fordult bizalom által befolyásoltni ne engedje!

Az önállóság kérdésével szemben nyugodtan érzem magamat; de tekintettel a szakismeretre, szerettem volna, ha valamelyik theol. tanárunknak adatik át a szó.

PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ.

24

Szerettem volna ezt még más tekintetből is. Nem épen az adott munkát értem, mely nem csekély időmet vette igénybe; nem is az elmérgesült vitákba keveredéstől való természetes idegenséget: hanem főleg azon körülményt, hogy nekem már egyízben Mitrovicssal irodalmi találkozásom lévén,*) könnyen azon félreértetés veszélyének teszem ki magamat, mintha ezen beleszólásnál személyes indokok is vezették volna tollamat.

Azonban tán szabad feltennem, hogy Mitrovics ily szempont alatt nem fogja elítélni dolgozatomat s ha teendő észrevételeimet nem osztaná is, méltánylandja helyzetemet, mely-nélfogva a hozzám intézett felhívás folytán, véleményem nyílt elmondása anyivalinkább erkölcsi kötelességemmé vált, nehogy tagadó felelet esetén, a vele való találkozást vitatkozási modora miatt kerülni, vagy pedig több, szerintem teljesen alaptalan és hibás liturgicai nézetét osztani láttassam.

Mielőtt azonban tárgyamhoz fognék, tájékoztatásul két szempont kiemelését szükségesnek vélem. Egyik az, hogy én a vitázó felek irányában csupán egyszerű vélemény nyilvánítására s korántsem valamely felülbiráskodási fontoskodásra érzem magamat jogosultnak; következőleg egyik ellenében sem lépek fel nézeteim exclusiv helyességének követelésével. Másik az, hogy bár a bíráló nemcsak állításaiért, de modoráért is felelős: én itt Mitrovics bírálatának modorától, melyre az észrevételek a Prot. lap hasábjain már különben is megteettek, eltekintek s veszem csupán a tárgy érdemére vonatkozó állításait, mintha azok száraz tárgyilagossággal s mindazon tekintettel adattak volna elő, melylyel a bíráló a szerző sze-

*) Mitrovics ezelőtt pár évvel kiadott egyházi beszédeimet bírálta. Észrevételeit mind nem találtam ugyan elfogadhatóknak; de köszönetemet sem tagadtam meg munkám iránt tanusított beható figyelméért, méltányló elismeréseért és több általam is helyeselt kifogásaiért. Hogy bennem iránta semmi személyes neheztelés és visszatartási hajlam nincs, ezt tán arravaló hivatkozás mellett is állithatom, hogy én Mitrovicsnak kevéssel azután megjelent egyházi beszédei megbírálásától, amit pedig tehettem volna, teljesen visszatartottam magamat. F. L.

mélyiségét, munkájának teljes elkárhoztatása mellett is, mindenkor érintetlenül hagyni tartozik.

Tóth Mihály és Mitrovics, tudvalevőleg, két különböző, hogy ne mondjam ellenkező theol. irány követői. Már az elvi álláspont különbözősége nem kis mértékben nehezítheti meg rájuk nézve egymás irányában a helyzetet, amenyiben szerzőnél könnyen azon feltevést támasztja, mintha az észrevételek legszúrósabb fulánkjai munkája ellen, csak az elvkülönbségből származható elfogultság szüleményei lennének; bírálót pedig az elv és irány nem helyeslése könnyen a munka netaláni érdemeinek is félreismerésére s a hibáknak élesebb alakban felfogására ragadhatja. Tapasztalt tény, hogy az elvegység és különbség, bár vannak dicséretes kivételek, sokaknál mennyire folyt be a bírálat tárgyilagosságának megvesztegetésére; mert míg a munkának gyengéi is nem ritkán szelíd elnézéssel találkoztak az elvtársak közlönyeiben, addig az ellenfél lapjai ugyanannak sokszor jelességei iránt is érzéketlenek maradtak. Az elv és irány szintén szabad bírálat alá esik ugyan; de attól mindég meg kell különböztetnünk magának a munkának sajátképeni független, önmagában való értékét. A nem helyeselt elv és irány mellett is, lehet valamely munkának önmagában tudományos bece és értéke; és viszont még az elv és irány helyeslése vagy helyessége nem menti ki a munka különbeni gyarlóságait. Már hogy Mitrovics bírálata menyiben lehet és van az elvkülönbség befolyása által sugalmazva: ezt én itt vizsgálni nem kívánom, már csak azért sem, hogy a csupa hozzávetések háládatlan mezejére ne tévedjek. Rám nézve itt különben mindegy, Mitrovics bírálata akár az elvkülönbség elfogultságából, úgy nevezett theologus-gyűlöletből származott legyen, akár nem; én csak azt nézem, menyiben helyesek nézetei, állításai, kifogásai.

Azonban az kétségtelennek látszik előttem, hogy a bírálóra a más táborhoz tartozó szerzők munkáival szemben, nehogy igazságtalannak láttassék, vagy azzá legyen, nagyobb önmérséklés kötelessége néz, mintha azok vele együtt ugyan-

azon elv zászlója alá tartoznának. A kikkel ellentétben vagyunk, azok irányában kell, ha bírói szerepet veszünk magunkra, az ovatosságnak, kiméletnek és méltányosságnak, mondhatni határszéléig elmennünk. Ha ily szellem vonul át bírálatunkon, ha így a mások, főleg ellenlábásaink munkájának bírálatát mindenütt önmagunk megbírálásának disciplinája is kíséri: akkor remélhetjük bírálatunknak, szigorú igazsága mellett, minden irányban, ha nem is meggyőző voltát, de gyümölcsöző hatását.

Már hogy Mitrovics bírálatán és viszonzváaszán ily szellem vonulna át: erről dolgozatának többbizbeni átolvasása sem győzött meg. S tán ennek tulajdonítandó, hogy bíráló szerző személyével csaknem annyit foglalkozik, mint annak munkájával; hogy dolgozatában, annak terjedelmessége mellett is, az egész munka bírálatát ki nem meríti; és hogy sok alapos kifogásai mellett tulzásokra, kis hibáknak is erős kiszinezésére, vagy az alapjában helyes állításnak tévedésig fokozódó feszítésére, sőt egyenesen hibás állításokra is ragadtatik.

Hogy ezen állításomat indokoljam, sorra veszem Mitrovicsnak 1. azon állításait és kifogásait, melyeket én is osztok; 2. azokat, melyekben vele már csak egy bizonyos fokig érthetnek egyet. Felemlitem 3. szerző munkájának némely oly hiányait, melyekről bíráló nem szól; és 4. szólok bírálónak azon állításairól és kifogásairól, melyeket egyenesen alaptalanoknak tekintek, és ezek nyomán, sajátképeni céломhoz képest, némely fontosabb liturgicai kérdések felett körvonalozom nézetemet.

I. Osztom bíráló nézeteit s kifogásait a következőkben:

hogy szerző a kultusztól szóló elvi részt több helyen összekuszáltan, nem elegendő szabatossággal adja;

hogy a kultusznak célja a buzgóságnak nem csupán ébresztése, hanem előterjesztése is, sőt sajátképen ez utóbbi annak legközelebbi feladata;

hogy szerző az agenda és rituale fogalmát nem szabatosan határozza meg, sőt hogy másutt is fordulnak elő munkájában kifogásolható meghatározások;

hogymondatainak nyelvtani szerkezete és néha egyes kifejezései is nem mindenütt a legszerencsésebbek ;

hogymond az imának homiletikai és liturgiai minősítése nem találó ;

hogymond a házasságról elmondottak egy jórésze az Egyház-jog körébe tartozik, bár annak a munkába lett beillesztését valami nagy hibának nem tekintem, anyival inkább, mivel bíráló néhány sorral lejjebb, már még a polgári házasságra nézve is „kimerítő tárgyalást stb.“ a mi pedig már egészen kiesik a Liturgica köréből, itt e könyvben kívánt volna nyerni ;

hogymond a munkában előforduló jegyzetek nagy része, némely szinte kicsinykedő utasításokkal együtt, mellözhető lett volna ; — és

hogymond a magyar agendák tüzetesebb ismertetése és jellemzése, ha szorosán nem volt is megkívánható, de a munka belértékének emelésére szolgált volna.

II. Bírálóval már csak részben, csak bizonyos fokig értek egyet mind a munka belértékének, mind a szerzőségnek kérdése felett mondottakra nézve. Ugyanis :

1. én sem tekintem a munkát egyházi irodalmunk jelentékenyebb intenzív gazdagodásának ; elismerem, hogy azzal gyakorlati theológiánk illető ágának tudományos fejlődése különösebb emelkedést nem nyert ; és hogy az, még ha szerző által mondva nem volna is, nem valamely uttörő munka, hanem csupán olvasmányul is használható iskolai kézikönyv, nem is egyetem, hanem theol. seminárium számára : de ebből nem következik annak sem föltétlen irodalmi értéktelensége és szabados gyalázhatása, sem az, amit bíráló viszonyválaszában ezen szavakkal állít : „ha az egész, kézirat helyett adatott ki csupán, minden bírálat ellen fedezve van.“ — Minthogy theol. intézeteinkben a tanítás ez időszertint még nagy részben kéziratok nyomán megy : különös ítéletet mond bíráló közvetve theol. intézeteinkről is, ha az iskolai kéziratokat általában minden bírálat ellen fedezetteknek, vagyis bírálaton alóliaknak tekinti. Ha pedig azokat, még kiadás esetén is, épen bírálaton felülieknek véli : akkor ítélete még különösebb. Én theol.

intézeteink kéziratairól kedvezőbb véleményben vagyok; és azt tartom, hogy ha valamely munka kézirat helyett adatik is ki, az épen úgy bírálat tárgyát képezi, mintha bármi más igénynyel lépett volna fel. Sőt mivel a kéziratok és az azok helyett kiadott könyvek az ifjuság számára egyenesen vezérfonalul vannak rendelve: azokat anyival gondosabb bírálatra kell méltatnunk. — A munka uttörői értékének hiányából annak irodalmi értéktelenségére vont következtetés is tulzott, mert vajjon csak az uttörő munkáknak van-e az irodalom terén megjelenhetési jogosultságuk?! A német theol. irodalom fejlettsége és igénye magas foku; kritikusai is, mint tudjuk, nem alszanak: de azért jelenik meg ott is tömérdek munka, mely anélkül, hogy a tudományt magasb fejlődési stádiumra emelné, mégis kitüzött céljához képest, hasznosnak és becsesnek ítéltetik. Ha csak az uttörő munkákat hagynók meg: akkor még oly nem alsó rangú német theologusnak is, minő egy Dorner, munkái a rostán áthullanának s az egész német theol. irodalom terméke egy nem nagy könyvszekrénybe elhelyezhető lenne. Nem mondom, hogy némely tekintetben nem volna ez jobb; de hol vagyunk mi még theol. irodalmunkkal?! mi állítsunk-e fel az irodalmi termelhetésre nézve oly magas fokú mérvet, minőtől a német tudós világ is visszajedne?! Az uttörő munkáknak különféle irodalmi feldolgozása mások által, a tudományos közművelődésnek mindég egyik legjelentékenyebb módja és eszköze volt, és az ma is; s időnkben már a tudomány embereire nézve a kisebb-nagyobb mértékű irodalmi foglalkozás önképzési szempontból is mondhatni nélkülözhetlen. Ha csak uttörő munkák kiadását tartanók jogosultnak: az újabb időkből theol. munkát hazai nyelvünkön alig olvashatnánk, s nemcsak a külföldi theol. tudományosság átültetése nehezítettnek meg; de igen sokakban az irodalmi tér elzárása mellett, tán még a tanulási és tanulmányozási hajlam is rugékonyságát vesztené. — Vagy tán csak a Liturgica az a theol. tanág, melynek terén a ki egészen újat nem mond, új elveket nem hirdet, új rendszert nem állít fel és a tudományt magasb fejlődési fokra nem emeli, — az hallgasson, és ha tollát per-

cegteti is, de a sajtót igénybe venni ne merészelje?! Christliebnek ezen szavai: „es stände um die wissenschaftliche Vertheidigung des christlichen Glaubens, wie um jede andere Wissenschaft, ebenso schlimm, wenn sie immer nur Neues zu bieten suchte, als wenn sie stets nur Bekanntes wiederholte“ (Moderne Zweifel IV. l.), igazak a Liturgiára alkalmazva is, különösen ha az theol. seminariumban adatik elő. Nem kis baj és zavar származik nálunk abból, hogy a theol. seminarium az egyetemi theol. facultással ugyanazonosittatik. Pedig más viszonyban van a tanár az előadandó tantárgynak úgy körére, mint feladatára nézve, a hitfelekezethez egyetemi tanszéken, mint egy theol. semináriumban, melyben már egy adott hitfelekezet számára képeztetnek az ifjak lelkészekül. Nem zárja ki ugyan ezen viszony a theol. seminariumban sem a fejlődési s haladási mozzanatok kiemelését; de mivel a Liturgia a gyakorlati theológiának legtételesebb ága: tulzottnak kell azon állítást tekintenem, mintha bárki csak uttörő Egyházzsertartástant bocsáthatna világ eleibe; s mintha szerző munkájának a miatt, hogy az nem új elméletet kíván adni, hanem inkább a fennálló egyházi szertartások rendszeres előterjesztését s elvileges kifejtését foglalja magában, sajtó útján lett közzététele irodalmi vakmerőség volna. Gondoljuk meg azt is, hogy nálunk nem egy uttörő munka, de csak egy tűrhető iskolai kézikönyv is, a theol. irodalom mezején, haladást jelez; és én annak méltánylására nézve, tulfeszített követelések által, érzékünknek eltompítását sem előnyösnek, sem igazságosnak nem vélem. Nem tudom, hol, a tevékenység fontosságáról olvastam, hogy jobb hibásan is tenni, mint tétlenkedni. Theologiai irodalmunkra, annak nagy részben parlagon heverő mezejére tekintve, csaknem azt mondhatjuk: „jobb theol. irodalmunkra nézve még középszerű, vagy tán selejtes műnek is kiadása, mint épen semminemű irodalmi termelés;“ s valóban zavarba hozna azon kérdés, kik tesznek nagyobb szolgálatot theol. irodalmunknak, azok-e, kik munkáikat csupa kéziratban hevertetik s így azokat a közhasználatóságtól és a bírálat szabad légjárásától is elvonják; vagy tán azok, kik munkáikat,

jobbak és korszerűbbek hiányában, még fogyatkozásaik mellett és gyakran anyagi kárukkal is a nagy közönségnek bemutatják s a bírálat vasveszszéjének magukat alávetik?! Én részemről nyereségnek tartanám, ha theol. tanáraink kézírataikat, legyenek azok csupa fordítások vagy átdolgozások, sajtó útján közrebocsátanák. Így lépnének ők a nagy közönséggel is érintkezésbe, így hatna ki az ő tudományok világa az iskola falain kívül eső tágasabb térekre is. Most még megelégedhetnénk olyan amilyen szolgálmánnyal; s ha egyenesen uttörő munkákat nem adnának is, de uttörőivé lehetnének azoknak, kiktől idővel olyakat várhatna theol. irodalmunk.

2. Elismerem én is, hogy szerző munkája nem önálló, nem eredeti mű; mert nemcsak kutforrásokat használt, hanem egész helyeket, sőt az elvi részt nagyobbára úgy kölcsönözte át egyik vagy másik német szerzőtől. Ezt bíráló kétségtelenül kimutatja s ezen ténynek kiderítése neki, minden theologusgyűlés nélkül is, tisztéhez tartozott; és hogy az eredetiség s a csupa összeállítás vagy átdolgozás közötti határvonalat, más íróknak is okulására, szorosán meghuzta, ezzel ő az irodalomnak szolgálatot tett. Azonban bíráló e ponton is kárhóztatásával s következtetéseivel tovább megy, mint kellene. Azt nem is említem, hogy ő az irodalmi plagium themájára szerző ellenében többizben visszatér, vagy legalább annál sajtóságos kedvteléssel időz, mintha épen a jogosnak vélt torturálásban gyönyörködne, — a mi pedig a bírálatnak valami nagy előnyére keveset conferál: de azt nem hallgathatom el, hogy bíráló, midőn a fentebb említett tény constatirozásából kiindulva, szerzőtől az írói munka minden érdemét megtagadja s annak semmi egyebet nem tulajdonít. mint hogy „theol. irodalmunkat hét ivvel“ szaporította, — nem azzal a mértékkal mér, melylyel mérnie kellett volna. Szerző munkája ugyanis, a tett kölcsönzések mellett is, nem fordítás, hanem inkább összeállítás, kísérve öntermeléssel, saját eszmékkel és gondolatokkal. Ez ugyan az eredeti, önálló szerzőséggel még nem egy: de nem lehet tagadni, hogy már írói munka. Jobb lett volna, s tán bíráló előtt is kevésbé engedte volna meg a gyanus látsza-

tott, ha szerző munkája címlapján kiteszi: „írta készítette vagy dolgozta N. N. szerzők nyomán:“ de miután előszavában világosan kijelenti, hogy munkájának első részében „kutfőkül Ebrard, Hüffel és Hagenbach műveit stb.“ használta: ezzel az ellene tett kifogás elhárítva ugyan nincs, de legmetszőbb életben jelentékenyen szelidítve van. A mi az „írta,“ és a „szerző“ kifejezéseket illeti: ezeket használják — helyesen vagy helytelenül? most nem vitatom — többen tanáraink közül kiadott műveiknél, ha nem eredeti munkát adnak is ki, hanem csak, mint Tóth Mihály, idegen szerzők nyomán dolgoztak vagy összeállítottak, anélkül, hogy hasonló támadás tárgyaivá lettek volna. Igaz, hogy még ezen körülmény teljes igazolásul nem szolgálhat; de midőn theol. irodalmunk nagyrésztben csak a külföldinek halvány visszaverődése; midőn ha a szerzőség körül itt fennforgó nehézségből kiindulva, hazai theol. íróinkhoz Ján. 8, 7 szavainak kérdésével szólnánk, azok közül bizonyosan csak kevesen mernének kő után nyulni; és midőn nálunk egy bár idegen szerzők után összeállított használható könyv is már a theol. irodalom nyereségének tekinthető: tartózkodás nélkül vélem kimondhatni, hogy bírálónak egészen gyalázkodásig menő kárhoztatását nem oszthatom. Az eredetiség, főleg a tanirodalom terén, ma már nagyon viszonylagos fogalom s ott a szerzőség sokszor alig terjed ki egyébre, mint a már mások által elmondottaknak így vagy amúgy választékos összeállítására, és így az idegen szerzőkből tett kisebb-nagyobb mérvű kölcsönzésekre.

III. A munkának azon hiányai közül pedig, melyeket bíráló vagy épen nem, vagy inkább csak érintőleg említett, szükségesnek vélem a magam részéről, legalább a következőket szónélkül nem hagyni:

1. előttem mindenekfelett fontosnak látszik, hogy a mi valamely könyvben előadva van, legyen az öntermelés vagy kölcsönzés, az egyöntetű, egységes egésznek képezzen; abban az anyag felett az író lelke teljesen uralkodjék s így az orgánice legyen feldolgozva. Ekkor fog a mű, mint a Schiller hangja, bár különféle anyagból öntetett, egészséges hangot

adni. E ponton szerző, szerintem, kívánni valót hagyott fenn. De nevezetesebb német írók is osztoznak vele ezen fogyatkozásban, anélkül, hogy az írói önézetről lemondanának. Épen ezért csüggesztés veszélye nélkül vélem elmondhatni szerző munkájáról azt, amit Schwarz mond Müller Gyuláról ezen szavaival: „az élesebb látó azonnal — — — felfedezi az egymás mellé csoportosított darabok forradásait és szakadásait. S így a természetesség ezen hiányánál fogva — — — mesterkeltté — — — válik“ (adalékok 429 l.) A munka ennél fogva az egyöntetűbb új átdolgozással, szerintem, nyerni fog.

2. A munka folyamában szerzőn a szabadelvű és conservatív eszmék áramlatai között némi bártortalan haladást, hogy ne mondjam, ingadozást veszek észre. A közvetítő irány, ha céllá, ha egyik félnek s másiknak is kielégíteni akarásává lesz, a legkényesebb helyzetbe, sokszor a következetlenség tévetegébe viszi az író s biztos megállási pontjából sodorja ki. A közvetítő irány csak akkor biztos, ha az nem előre kitűzött cél, hanem a független gondolkozás eredménye. Nem mondom ugyan, hogy szerző előtt ily közvetítési cél volna a vezető szempont: de nem tagadhatom, hogy munkájában irányának keresztül vitelénél némi bizonytalankodást, erre és amarra tekingetést érzekelek. Így p. o. munkájának 65-dik lapján a heidelbergi kátéről az u. n. német szabad theologia álláspontja szerint nyilatkozik; a 82-dik lapon pedig már az urvacsorai három kérdésnél ovatosan tartózkodó. A 94-ik lapon a házasság tárgyában a modern nézetek színvonaláig emelkedik s a polgári házasságot javasolja; és mégis már a 96-dik lapon a házasságügyi biráskodást az egyházi hatóságokra kívánja ruháztatni.

3. Vannak a munkában oly tévesztések is, melyek a gyakorlati lelkészet terén hibás eljárás alapjai lehetnek. Így

a 89-ik l. 4-dik pontja hibás; mert ha valaki a 3-ik katonai korosztályban a hadi szolgálattól ideiglen felmentetett, az ekkor mindjárt, még a 3-ik korosztályból kilépése előtt is, már szabadon nősülhet; — a tetteges szolgálat idején kívül, huzamosb időre szabadságolt sorhad-, tartalék és honvédség-

beli katonák pedig a 3-dik korosztály bevégeztével nősülhetvén szabadon, ez nem az ő 23-dik évök betöltése utáni időre, hanem életkoruknak 23-dik évére esik, miután a korosztály számítása a 20-ik évben s nem az annak betöltése utáni évben kezdődik.

A 92-dik lapon hibásan áll, hogy a 3. Mózes 18. részben említett esetek szerint, minden prot. egyházban, ugy a vérrokonság, mint a sógorság 2-dik izéig tilos a házasság; mert mi protestánsok vallásunk elvei szerint, a 3. Móz. 18. részben felállított házassági tilalmakat csak anyiban fogadjuk el, amenyiben azoknak alapját egycenesen erkölcsi indokok képezik. Innen van, hogy vallásunk elvei szerint, némely oly esetekben is szabados a házasság, melyekben Mózes azt tilalmazza; s minden, ily vallásunk elveivel nem ellenkező, bár Mózes által tilalmazott esetekben, szuperintendensi véleményezés s illetőleg bizonyítvány alapján, a dispensatió megadatik.

A 93-dik lap szerint a házasság érvényére egyszeri hirdetés is elég; de ekkor a 2-dik és 3-dik hirdetés alól az illető polgári hatóságtól kell felmentvényt eszközölni. Ez csak az 1852. nov. 28-kán kiadott házasságügyi cs. k. nyílt parancs alapján volt így gyakorlatban; de most már a provisórium megszűntével, ujlag az $179\frac{1}{2}$: 26 t. c. s illetőleg a Josephina Constitutio alapján, mind a háromizbeli hirdetés alól a felmentés, minden különösebb nehézség nélkül, megadatik.

A 94-ik lap szerint, mikor a menyasszony külföldi (e. h. nem helybeli), a vőlegény a kihirdetésről 15 krajcáros bélyegű bizonyítványt mutat elő. A lelkészi bizonyítványokra 50 s nem 15 krros bélyeg kívántatik. Egyébiránt a hirdetési bizonyítvány, mint elbocsátó levél és értesítés, érvényének hátránya nélkül, a felek érdekéből, bélyegtelen iven is kiadható.

IV. Mitrovicsnak nézeteit és kifogásait pedig nem osztom a következőkben:

1. szerinte „a magyarországi prot. istenítisztelet telve van elvtelenséggel, izléstelenséggel. Rend, összefüggés, egy-

ség, biztos megállapodás nélküli az.“ És ezen merész vádat azzal látszik indokolni, hogy egy prot. ember egy lakásától meszszebb eső gyülekezet istenitiszteleiben igen keveset talál abból, a mihez otthon hozzá van szokva; mintha ő a kultusz elvtelenségét, rendjét, összefüggését mindenekfelett annak külső, alaki merev egyöntetiségében keresné. Így ő tovább mehet s azt mondhatja, hogy az egész prot. világ kultusza elvtelenség, rendetlenség és zürzavar; mert a német protestánsok kultusza a svájciakétól, ezeké a franciákétól, ezeké viszont a skótokétól, hollandokétól stb. sőt ugyanazon tartomány egyházban is egyik prot. vidéknek kultusza a másikétól, sok külső vonásokban, a berendezésnek sok egyes részeiben és arányában különbözik. De én a külső különbségek mellett is, úgy hazánkban, mint másutt, a prot. istenitiszteleknek belső egységét és sajátképeni jellemét mindenütt felismerhetőnek találtam s nem tapasztaltam sehol, hogy istenitiszteleink csupa elvtelenség kifolyása lenne. Az istenitisztelel bíró szerint is, az annak alapját képező valláserkölcsei elvek szerint alakul. Így alakult nálunk is a kultusz. És valamint egyházunkban valláserkölcsei elvek lételetét senki joggal nem tagadhatja: úgy kultuszunkat is csupa elvtelenséggel és zürzavarral nem vádolhatja. Megengedem, hogy kultuszunk tökéletesítést igényel: de nem gondolom, hogy ez akár kizárólag, akár főképen csak a formák merev egyenlősítése által lenne eszközzendő; sőt a merev külső, a szigorú alak és időmegyenlőséget nem is óhajtom, fontosabbnak tartván ennél azt, hogy a külső, és bizonyos fokig mindég szabadon fennhagyandó eltérések mellett, a belső egység meglegyen.

2. Bíró a Révész Bálint egyházszerzői beszédeire vonatkozó passust, melyet szerző munkájának előszavából idéz, önkénytelenül magyarázza, anyira, hogy ha azon passus még némi bók kívánt is lenni szerző részéről, akkor is többet következtet abból bíró, mint kellene s méltatlankodik szerző ellen.

3. Bíró szerző Liturgicájától „ujjeget“ várt; várta „egy értelmesebb, helyesebb új istenitisztelel képének“ előterjeszté-

sét; várta annak kimutatását, „minő alapokon szervezhető egy észszerű, a lélektani és szépészeti kívánalmaknak megfelelő istenitisztele:“ és ő nagy megbotránkozását fejezi ki amiatt, hogy ezen várakozásában csalódott. E pontra azok után, miket már fentebb említék, megjegyzem, hogy egy theol. seminárium számára irt Liturgicának nem épen „új ég“ teremése és feltárása a feladata, hanem mindenek felett a „meglevő ég“ minden egyes tüneményeinek s egész valóságának alapos és rendszeres megismertetése. Ezt pedig teszi szerző munkája, ha épen nem kifogástalanul is; sőt helylyel-közzel a teendő reformok iránt is tájékoztat. Ki van mutatva a munkában az alap, melyen a kultusz szervezendő, és mostani kultuszunk is elvi alapokra van benne visszavive. S én teljesen osztom szerző nézetét, melyszerint az istenitiszteleletet evangyéliomi alapon tartja szervezendőnek, és ezen szervezésnél úgy az íráselvűségre, mint a történelmi fejlődésre figyelmet kíván fordíttatni. Ebrard szerint is: „Liturgik (ist) mehr eine historische, als eine practische Disciplin; man studirt sie nicht sowohl um eine Tüchtigkeits oder Fertigkeit sich zu erwerben, sondern um die geschichtlich und objectiv gegebene Cultusordnung in ihrer inneren Bedeutung zu verstehen.“ A Tóth Mihály által fejtegetett elvet és nézetet oly helyesnek tartom, hogy azt a kultuszszervezésnél prot. theol. fel nem adhatja a nélkül, hogy a romanistikus kultusz lejtőjére ne csúszék. — Hogy már ily dolgok el voltak mondva, hogy „a most meglevő istenitiszteleletet tudjuk mindnyájan,“ és hogy most a német theologusok sem igen irnak Liturgicát: ezzel még mind nincs indokolva eléggé bírálónak a miatti boszankodása, hogy hát miért adta ki Tóth Mihály a maga Liturgicáját?! Elhiszem, hogy Mitrovicsra nézve, ki azon téren maga is szakember, szerző munkája nem lehet tanulmányi tárgy: de lesznek mások, és nem kevesen, kik abból tanulhatnak s ismereteiket gazdagíthatják. És ha az, a mi szerző munkájában mondva van, itt és amott már mondva volt is, de nem azon szerkezetben és összeállítás szerint; pedig tömérdek könyvnek, főleg a

tanirodalom terén, alig van ennél egyéb jogosultsága! Hogy a német theologusok most miért foglalkoznak kevésbé a Liturgica művelésével, vajjon azért-e, mivel azt a gyakorlati theologia legnehezebb ágának tartják? vagy mivel az agendai vizályok még élénk emlékezetökben vannak? vagy mivel most a theol. elvek komoly harcidejében, a jelentékenyebb erők a theol. irodalom egyéb ágainak művelésére érzik magukat vonattatva? nem vizsgálom: de bár melyik ok álljon, ezen körülménynél fogva nem vélem hazai theologusaink kezeit anyira megkötenődöknek, hogy addig Liturgicát ne merjenek kiadni, míg „uj eget“ nem teremtenek. Nekünk csak addig is, míg a liturgicai irodalommal ott leszünk, a hol most a németek látszólag megállapodtak, még jó darab átfutni való terünk van!

4. Megbotránkozik bíráló szerző ezen meghatározásában is; „Egyházzsertartástan az a tudomány, mely a keresztényen istenitiszteletről tanít;“ mert, ugymond, „mit keres hát szerző művében egy rész, mely az istenitiszteletről általában elmélkedik?“ Az egyházzsertartástan bíráló szerint nem a „keresztényen“ istenitiszteletről, hanem csak „az istenitiszteletről“ tanít a „keresztényen“ kultusz már a „keresztényen“ Liturgicának tárgya. Azonban hiába vet itt bíráló logicátlanságot szerző szemire, — a szemrehányás alaptalan. Ugyan is, hogy az Egyházzsertartástan egyenesen a „keresztényen“ kultusz tana, ez onnan világos, mert ezen fogalomban: „egyház,“ már benne van ezen képzet: „keresztényen.“ A zsidó, pogány és muhamedán istenitiszteletnak is van és lehet „Szertartástana,“ de „Egyházzsertartástana“ épenoly kevésbé, mint a hogy a zsidók, pogányok és muhamedánok vallástársasága „egyháznak“ vagy ekklézsiának nem neveztetik. De tán a „Liturgica“ szónak van szélesebb körű fogalmi jelentése? Lehet neki olyat adni épenugy, mint az ekklézsiának, ha csupán grammaticai jelentését vesszük; de ha nézzük azon értelmet, mely ahhoz az újtestamentom alapján, történelmileg hozzáfórott; ha nézzük a „λεειτουργία“ szónak Rom. 13, 6; 15, 16; Sid. 1, 7 alapján kifejlett és megszilárdult jelentését, melyszerint az alatt közönségesen „Istennek és Jézus Krisztusnak szolgálja“ értetik: a Liturgicát is egyenesen,

minden logicaellenes vétség nélkül a „keresztyén“ képzetel kell összekötnünk. Innen van, hogy Hagenbach szerint is „a Liturgica tudományos feladata: a keresztyén istenisztelet lényegének — — — felfogása“ (Encycl. 3501.) és Ebrard szerint is „die Liturgik entwickelt die wesentliche Grundsätze des christlichen Gemeindegottesdienstes“ (Vorlesung. 224 l.) És alig gondolom, hogy Hagenbachot és Ebrardot a „keresztyén“ képzetnek a Liturgica fogalmába lett betudása miatt a német kritika logicátlansággal róttá volna meg. — De hát, mondja folytatólag bíráló, ha szerző szerint az Egyházszertartástan a „keresztyén“ isteniszteletről tanít: miként alkothatja a műnek egyik részét az isteniszteletről szóló „általános“ fejtegetés? Nézetem szerint, egészen a Logica értelmében. Ha valaki a keresztyén kultusztant akarja előadni, a logikai gondolkodás menete kívánja, hogy először szóljon általánosságban a kultusról, fejtse ki annak fogalmát, elveit és célját; és úgy térjen át a szükséges alapvetés előrebocsátása után, magára a „keresztyén kultusz“ tárgyalására. Logicaellenes vétség az volna, ha szerző ezen címet adja művének: „Szertartástan,“ és abban aztán mégis egész tisztelettel és célzatos iránynyal a „keresztyén“ kultusz tanát fejti ki.

5. Nem találok helyesnek bíráló kifogását a mű azon felosztása ellen sem, melyszerint abban az 1-ső rész az általános, a 2-ik pedig a különös Liturgicáról szól. Elismerem, hogy ez nagyon szokásos felosztási mód; azt sem mondom, hogy valami újabb, de azért találó felosztás és berendezés kellemebben nem lepett volna meg: de azzal bíráló kifogása fontosságban semmit sem nyer, hogy az általános részt, azon oknál fogva, mivelhogy ha „általános,“ nem lehet „rész,“ és viszont, — elmésen fából csinált vaskarikának mondja; szerző nem magáról a részről, hanem a Liturgicáról mondja, hogy „általános és különös.“ És ha ezt logice lehet mondani, amint hogy lehet: az aztán a tárgy lényegére nézve teljesen közönyös, és vitatkozást nem érdemlő dolog, hogy szerző az általános és különös Liturgica megkülönböztetésére ezen kifejezések közül: első és második „rész,

fejezet, szakasz, könyv, vagy pedig „A. és B.“ címül sajátképen melyiket használja.

6. Hibául róvja fel bíráló szerzőnek azt is, hogy a polgári házasságról művében tüzetesen nem szól. Itt, mint fentebb már érintém, bíráló önmagával éppen következtelenségbe esik, anyivalinkább, mivel a polgári házasság kérdése és tárgyalása már tán nem is az Egyházjog, hanem a Polgári magánjog körébe tartozik s a theol. tanágak közül arról elv tekintetében, inkább az Erkölestanban lehet szó.

7. Ott sem érthetek egyet bírálóval, ahol ő a „szent“ fogalmát adja. Mondjuk ugyan, „szent a barátság, becsület, a más tulajdona; de mindenki érti, hogy itt a „szent“ jelző csak átvitt értelemben vétetik. A „szent“ fogalom sajátlag csak Istenre vitethetik. Ami szent, az már imádás tárgya; míg ellenben minden egyéb, amiről átvitt értelemben mondhatjuk, hogy szent, csak becsülés, tisztelés és kegyelet tárgya lehet.

8. Megütközik bíráló továbbá szerzőnek ezen kifejezésében: „a liturgia jelenti a lelkész nyilvános foglalkozásainak határozott formáit,“ — ezen jelző miatt: „nyilvános,“ azt mondván, hogy „a lelkésznek minden foglalkozása nyilvános, nem pedig titkos tartozik lenni.“ Itt mindenekelőtt megjegyezhetni vélem, hogy a „nyilvános“-nak nem a „titkos“ az ellentéte, hanem a „nem nyilvános,“ mert a mi nem nyilvános, az lehet még oly magános dolog, a mi nem éppen titkos. Tán jobb lett volna, ha szerző a „nyilvános“ jelző helyett ezt használja: „köz vagy gyülekezeti,“ mert azt a „magános“ vagy egyénleges (bocsánat ez új szó kényszerű faragásáért!) fogalomnak látszik ellenébe tenni; — de ő alkalmasint a „publicus“ és „privatus“ szók fogalmi ellentétéből indult ki. Már pedig a lelkésznek, mint ilyenek, vannak nemesak köz (nyilvános-gyülekezeti) foglalkozásai, azaz, a gyülekezet tagjainak egyetemes lelki szükségéire irányzandó, és így liturgiai teendői hanem magános (egyéni) foglalkozásai, azaz a gyülekezet tagjainak egyéni lelki szükségéhez képest teljesítendő, és így cura pastoralis teendői.

dői is. Már bíráló a „titkos“ szó odavetése helyett jobban tesz, ha megmondja, mily jellemző szóval vélné ő a lelkésznek említett két minőségü foglalkozásait nevezhetni.

9. Mondja azt is bíráló, hogy az igehirdetés nem liturgia s mivel szerző azt annak tartja, azért őt ismét megróvja. Ez előttem nagy mértékben meglepő. Igaz, hogy az igehirdetés, tekintve a beszédkészítés és elmondás elméletét, homiletikai elem; de mivel az igehirdetés a gyülekezet egyetemes lelki szükségéire irányzott cselekmény, melynek a ker. istenitisztelet lényéből kell célját, feladatát és szellemét meritnie: az épen egyik kiváló liturgiai actus, melyre a prot. egyház, mint olyanra, kezdettől fogva nagy sulyt fektetett; és felette messze vinne bennünket, ha azt, miként a r. katolikusok teszik, a kultusz-elemektől elszakítanók s liturgiai actusnak egyáltalában nem tekintenők.

10. Aztán utbaigazitólag így szól szerzőhöz bíráló: „ha már behurcoltam volna e tárgyhoz az urvacsorát, elmondtam volna, hogy háromszori urvacsorázást elégségesnek tartok stb.“ s teljességgel nem helyesli a karácsonkori urvacsorázást. Nem akarom feltenni, hogy a „behurcolás“ kifejezéssel azt kívánja bíráló értetni, mintha az urvacsorázás sem volna liturgiai actus, s arról sem kellene szólni a Liturgiában. Hányszor és mikor szolgáltatassék ki az urvacSORA? erre nézve elágazók lehetnek a nézetek; s e tárgyban Tóth Mihály az egyéni nézetnek épen oly jogosultságával ajánlhatja a többszöri urvacSORázást, mint Mitrovics az évenként csupán három-izbelit. Lehet valakinek azon egyéni nézete is, főleg ha az egyházétől eltérő christologiai és soteriologiai nézete van, mintha karácsonkor, Jézus születése emléknapján összeférhetlen volna annak haláláról is a megemlékezés. De egyházunk, mely még tanaiban és liturgiájában Jézust istenemberi megváltónknak terjeszti elő s annak nemcsak születéséhez, életéhez és tudományához, de halálához és feltámadásához is a megváltás munkájának egymásba füződő láncszemeit köti: teljes jogosultsággal és helyesen teszi, hogy az Üdvezítő születése emléknapján annak egész életéről és haláláról is meg-

emlékezik s az urvacsorát kiszolgáltatja. Én részemről sohasem tapasztaltam, hogy a hivek karácsoni örömét az urvacsorázás megzavarta volna, sőt mindenkor épen az ellenkezőt tapasztaltam. Lehet valaki azon nézetben is: félre az egyház christologiai és soteriologiai nézeteivel; tán félre magával az urvacsorával is, mint sakramentommal; vagy ha már annak még meg kell lenni kultuszunkban, szóljunk ott Jézusról, csak mint ember fiáról, és ne úgy mint Isten fiáról is; — sőt ennek megfelelőleg készíthet — mint tevé Mitrovics — agendatervezetet is: de egy bíráló sem követelheti, hogy az ily s ehhez hasonló nézeteken alapuló kultuszreformot, melytől én nem is várom az „új ég“ felderülését, sőt a „mostani ég“ derengését is félttem, csupán az ő helyeslésének kiérdemelhetése végett, egy másként gondolkozó, más theol. irányt követő liturgica író, meggyőződése ellenére egyenesen átvegye és munkájában hirdesse. Ide járul, hogy a liturgus, amivé a theol. ifjút előképeznie kell a semináriumnak, nem maga határozza meg a liturgiát, sőt sajátlag az agendát sem, hanem maga az egyház, s neki ahhoz, a reformról való bármily jogosult nézetei mellett, magát szabnia kell, míg az egyház másként nem határoz. És bár helyes, sőt szükséges, hogy a tanszékek a liturgiai célszerű reformoknak is hirdetői és előkészítői legyenek: de a legvisszásabb állapot lenne, ha a semináriumban a theol. ifju épen saját hitfelekezetének tanai és kultusza iránt saturáltatnék, a reform nevében és paizsa alatt, elidegenedéssel, és ha a számukra szánt kézikönyvek mind ily szellemben készülnének. Akkor nem sokára megérvök, hogy theol. intézeteink egyházunknak nem védbástyái, hanem csak legveszélyesb ostromlására szolgáló futó-árkai lennének; vagy más hasonlattal élve: theol. intézeteink ekkor nem világitó lámpái lennének egyházunknak a haladás ösvényén, hanem oly égő fáklyák, melyeknek pattogó szikrái csak egyházunk conflagratióját, mitől óvjon minket a kegyelem ura! idéznék elő.

11. Végül, hogy egyebet mellőzzek, megróvja még szerzőt Mitrovics amiatt is, hogy Liturgicájában esőért könyörögget, és hogy a keresztszüleség jelentőségét a keresztyerme-

kek keresztyéni neveltetéséről való gondoskodásba helyezi. — Az első tárgyra nézve azon kérdés döntendő el: van e helye annak, hogy imádságunkban testi áldásokért is esedezzünk: vajjon a theismus értelmében elfogadjuk-e Istennek immanentiáját a világban; a természet urának tekintjük-e őt oly értelemben, hogy gondviselésével befoly úgy a természeti, mint az erkölcsi világ folyamának intézésébe? Ha igen, — amint ez eddigelé keresztyéni nézlet vala, és amint az a szentiratban is egyenesen tanítatik: akkor esőért épen úgy imádkozhatunk, mint életért, egészségért, áldásteljes természért. Az imádkozásnak nem tulajdonítok ugyan Riggenbach és Auberlen értelmében magicus, természetfeletti büveröt; én is Schweizerrel együtt azt mondom, hogy az ima a külső szükségekben nem mint valamely Deus ex machina segít; elismerem a természet rendjét és törvényeit is: de az isteni gondviselés keresztyéni fogalmából önként és szorosán következőnek látom, hogy külső áldásokért, és így esőért is imádkozhassunk. Nemcsak az ó-, hanem az újtestamentom is úgy terjeszti elő az Istent, mint a kitől száll alá minden áldás és tökéletes adomány, és mint aki adja az esőt és termő időket is Csel, 14, 17: nem láthatom be tehát, hogy egy ker. theologus vagy liturgicairó miért számithassa be hibául, ha Istenhez esőért is könyörgünk?! Az emberi lélek belső szükségérzete erősebb, mint bármily elmélet és okoskodás. Az én lelkemnek jól esik, sőt szükségét érzi annak, hogy akár betegségben, akár bármely szükség és nyomor idején Istenhez fohászkodjék; s ne vegye tölem senki rossz néven, ha a természet rendjének és törvényének elismerése mellett is, lelki s testi szükségeimben áldásért, segedelemért az Istenhez való folyamodhatóság és esedezhetőség útját bármily elmélet által magam előtt elzártni nem engedem. Egészen más, ha valaki merőben a deismus, vagy épen a materialismus álláspontjára helyezkedik. Arra nézve esőért, külső áldásokért, sőt a mindennapi kenyérért való általában bármely imádkozásnak helye és értelme nem lehet. Hogy ezen lejtőn menyire haladt már Mitrovics: azt legjobban ő tudhatja; de hogy nézete ezen lejtő felé vezet: azt rágalmozás nélkül vé-

lem mondhatni. — A keresztszüleség célja is nem egészen helytelenül van adva szerző munkájában. A keresztszülők, mint Farkas Egyháztörténelme is mondja (64 l.), a keresztelésnél, már az ős időkben is, nemcsak mint tanuk, „hanem egyszermind mint *ἀνάδοχοι* (sponsors) szerepeltek, a megkeresztelt gyermekeknek a keresztyén vallásban leendő neveltetése felől;“ s valóban ezt a paedobaptismus mintegy önként vonta maga után. Ezen jelentőséget megtartotta, sőt, bár arról hitvallási könyveink hallgatnak, a ref. egyház körébe is áthozta magával a keresztszüleség intézménye. Igaz, hogy keresztszülők ritkán fogják fel hivatásukat ily keresztyéni rendeltetés szempontjából s magukat egyszerűen a keresztelés actusánál csupa tanukul, vagy a kisedre nézve a keresztelő medencéhez való odatartás közegeiül tekintik: de nagyon elfogadható, hogy a keresztszüleségnek keresztyéntörténelmi jelentősége fenntartassék, sőt érvényesíttessék. A keresztszüleségnek pedig ezen keresztyéntörténelmi jelentőségét s azzal célját is, megfelelőleg, helyesen adja szerző munkája.

Bevégeztem véleményezésemet. A hozzám intézett felhívás értelmében, elmondtam pártatlanul, miként vélekedem úgy Tóth Mihály kérdéses munkája- s Mitrovics bírálata- valamint azon fontosabb liturgikai kérdések felett, melyek köztük a vita folyamában felmerültek. Véleményem, meg lehet, sok pontban hibás s épen azért helyesebb nézetekről való meggyőzetésemet bárkitől is szívesen veszem; de a tárgyilagosság ellen, azt hiszem, keveset vétettem; s joggal mondhatom, hogy inkább akartam lenni előadásom élénkségének hátrányára száraz és untató, mint csipős, elmés vagy fennhéjazó akár az igazság rovására, akár az érdekelt s általam egyiránt tisztelt férfiak bármelyikének sérelmére.

És most ítéljen felettem is a t. olvasó, midőn kifejtett nézeteim s észrevételeim alapján, jogositva érzem magamat, végeredmény gyanánt azon vélemény nyilvánítására hogy

Mitrovics bírálata, sok helyes és szellem-
 dus észrevételei s alapos kifogásai mellett is,

több pontokra nézve téves, tulzott, igazságtalan; szerzőt többiben ott is lehordja, holt egyenesen bírálónak nincs igazsága; —

s Tóth Mihály műve úgy is mint tankönyv, úgy is mint olvasmány, tagadhatlan hiányai mellett is, hazai liturgicai irodalmunk mezején, ez idő szerint helyet foglalhat.

Nagy-Körösön 1874. jun. 24.

Filó Lajos.

II.

A budai zsinat jegyzőkönyve.

(Folytatás.)

Negyedik ülés Szent-Mihály havának 21-dik napján.

Mivel az előlülő Mgos gróf idős Rádai Ráday Gedeon ur még most is tartó erőtlenségére nézve az ülésben meg nem jelenhetett, azért, hogy a dolgok folyamata hátramaradást ne szenvedjen, az egész gyülekezet tetszésével Mgos ifjabb gróf Rádai Ráday Gedeon ideig való előlülőnek helyébe rendeltetett

Elolvastatott azután Sinay Miklós uram maga küldetésének helyes voltát mutatni kívánó irása, mely az F. betű alatt ide ragasztatik.

Melynek elolvasása után azon irás vizsgálóra vétetvén a t. zsinat mind egyházi, mind külső renden levő tagjai, az iránt magok ítéletüket e következőkben nyilatkoztatták ki:

1. Hogy mivel ezen t. zsinat, mind egymás között, mind az ágostai vallástételt követők zsinati gyülekezetével, atyafiságosan és közönségesen megegyezett abban, hogy az ekklézsiái igazgatásban, mind az ekklézsiákra, mind az iskolákra nézve a külső és egyházi rendnek egyenlő része és jussa legyen, Sinay uram pedig mostani mentő irásában is, maga értelmét úgy nyilatkoztatja ki, hogy a külső rendnek az ekklézsia igazgatásához semmi köze nincsen, azért öklmét ezen t. zsinat ta-

nácskozásaiban bébocsátani csak anyi volna, mint a jó egyeséget megbontani, és a viszálykodás szikráját közöttünk feléleszteni.

2. Minthogy öklme ezen irásában magát választott püspöknek is, de esperestség követjének is nevezi; ezek közül sem egy, sem másféleképen a gyülekezetbe bé nem bocsáthatik. Mint püspök nem, mert annak öklmét senki sem ismeri; és már a 4 kerületbeli püspökök itt jelen levén, ötödik püspökségünk pedig nem levén: ezen minemüségben itten meg nem jelenhet. Mint esperestség követe sem, mert itt egy követ sincsen, aki valamelyik püspökség által a követségben meg nem erősített volt; öklme pedig maga rendes püspökjének, vagy annak konsistoralis székének be sem mutattatott, s az által helybe sem hagyatott.

3. Annak a törvénytelen választásnak, melylyel öklme az eddig be vett jó rendtartás ellen, az ekklézsiák hire nélkül választatott püspöknek, a több tisztelendő püspökségek mind elene mondtak, és így ha öklmét ezen irás mellett, melyben magát törvényesen választott püspöknek állítja, ezen t. zsinatba béeresztenék, magok magokat megcáfolnák, és az öklme törvénytelen választásában megegyezni láttatnának; mely nem lehet.

4. Ha úgy nézzük is öklmét mint esperesti vidék követjét, ugysem bocsáttathatik be, mert az eféle követek, nem csupán az esperest, és annak assessorai által szoktak választatni, hanem mindazok az ekklézsiák által, melyek az esperestségben vannak, és a melynek képét itten a követ viseli; öklme pedig, amint irásában maga megvallja, csak az esperest, és annak assessorai által vagyon választva, és ide küldve.

5. Mindenik püspökség tulajdon pecsétje alatt beadta a t. zsinatnak a maga küldöttjeinek nevét, ezek között pedig Sinay uram nem találtatik, és azért a bejövetelre jussa nem lehet.

6. Mivel öklme a Tiszántul levő 13 esperestség és azon megyebeli akkori t. püspök nevek alatt, a kik azt öklmére semmiképen nem bízták, Felséges urunk eleibe mind hamis,

mind a Dunáninnen levő ekkleziáknak kárt okozott irást adott be; azért öklme magában is oly személy, a ki az idevaló követségre nem is választható volt, anyivalinkább ide be nem bocsátható.

7. Azonkívül is a Felséges urunk által meghatározott 100 követek száma már kitölt, és így öklme, mint különben is sok kifogások alatt levő személy itt már nem is szükséges.

8. Tétetett ugyan öklme iránt ilyen kérdés, hogy mivel a Tiszántul fekvő megyének némely követjei most nem régiben érkezvén meg, és azok magokat a megyebeli t. püspök és kurátor uraknak itten jelentették be, s követségekből is aztán itt erősítették meg, vajjon ha t. Sinay uram is ezeknek példájok szerént itt magát a megyebeli t. püspöknek és főkurátornak bejelentené, és a meghatározott szám ki nem volna, nem lehetne-é öklmét is ez uton bévenni? De erre feleletül adatott:

9. Hogy öklme magát püspöknek is állítja, esperesti vidékbeli követnek is, amely egymással össze nem férhet, mert ezt a két személyt egyszersmind viselni nem lehet, és mivel öklme maga mentő irásában oly képtelenséget állít, hogy magát mint esperesti vidék által választott követet magának, mint törvényes püspöknek bé mutatta, azért a másik törvényes püspököt öklme megismerni nem akarván, előtte magát nem is jelentheti, s nem is fogja jelenteni.

10. T. Szikszay György uram a Sinay uram irásában maga ellen tett azon kifogásra, mintha említett t. Szikszay uram, azért nem lehetne a debreceni esperesség küldötte, mert azon esperesség kebelébe bevéve nincsen, maga azt felelte, hogy azon esperestség némely tagja Sinay urammal együtt magokat a püspökségnek testétől elszakasztván, igaz, hogy azoknak társaságában öklme nincsen, de épen azért, ha köz-zéjük be volna véve, nem lehetne ezen nemzeti t. gyűlésen törvényes követ.

Ezen beszédek közben bejövének az ülésbe az ágostai vallástételt követő zsinatnak küldöttjei u. m.:

a külsők közül: t. Pongrác Boldizsár, Jusztth György és és Szakonyi József urak.

A belső rendből: t. Ráth Mátyás, Szontág és Fuchs uraimék.

Kik a dicsért t. zsinat barátságának ajánlása után jelentették, hogy az elegendes deputatio munkáját közönséges zsinati ülésekben elővevén, majd minden részeiben helybenhagyták, és csupán némely pontokban tettek némely kevés igazítást, melyet aszerint, mint itt a G. betű alatt ide ragasztatik, ezen t. zsinat előtt el is mondottanak. Egyébiránt pedig részökről azt rendelték, hogy azon elegendes deputatio, tovább is folytassa ugyan maga munkáját, de a dolgoknak különbségére, és siettetésére nézve, az elegendes deputatiót négyfelé osztván, anyi személyekkel megszaportották, hogy minden különös deputatión, részökről 4 személy a világi, négy az egyházi rend közzül legyen jelen, és eszerint a 4 deputatio közzül az elsőre, mely a felsőbbség elrendelése körül fog dolgozni, kinevezték maguk közzül:

A világiakból: Mélt. Balog Péter, tek. Radvánszky Ferenc, Matkovics Pál, és Pongrác Imre urakat.

Az egyházi rendből: Szontag Sámuel, Perlaky Dávid, Sztraka és Schramkó uraimékat.

A II-dikra, amely az iskolák igazgatásának módját fogja kidolgozni: a világiakból: Mélt. báró Prónay Gábor, Podmanicky József, Prónay Sándor urakat és Schvartner professor urat.

Az egyházi rendből: t. Ráth Mátyás, Hamalyai Márton, Nicolai és Podkonicky uraimékat.

A III-dikra, mely az ekklézsiái fenyték körül fog munkálkodni:

A világiakból: t. Pongrác Boldizsár, Sólyom István, Hrabovszki András, Fejérváry Károly urakat.

Az egyházi rendből: t. Nagy István, Liszi Kristóf, Institoris Mihály és Valaszky Pál uraimékat.

A IV-dikre, mely a házasságbeli törvényeket fogja kidolgozni:

A világiakból: M. Tihanyi Tamás, T. Lehócky, Császár és Domokos urakat.

Az egyháziakból: t. Chrudi, Michalecske, Schmál és Gamauf uraimékat.

Melyeket ekként ezen t. zsinatnak bejelentvén az ülésből elmentenek.

Mltgos előlülő gróf ifj. Rhádai Rháday Gedeon ur előadta, hogy mivel még a tegnapi ülésben, ezen t. zsinat részéről öt apróbb elegendes deputatiók határozattak meg, és csak a személyeknek kinevezése haladott mai napra, azért szükség léssen először ugyan a személyeket kinevezni, azután pedig az ágostai vallástételt követő zsinatnak, mindezeknek neveit, mind pedig azt megizenni, hogy mivel azon t. zsinat, az ekkleziiai fundatiók, és jövedelmek, vagyis oeconomicumok rende iránt elegendes deputatiót nem rendelt, ha úgy fog tetszeni, ebben is velünk megegyezni, és magok kiküldötteit a miénkkel egyesíteni ne terheltesse.

Mely közönségesen helybenhagyatván, kinevezettek ezen t. zsinat közzül:

I. A felsőbbség elrendelésére:

A világiakból: M. és T. Vay József, Bernát József, Bay Ferenc, Domokos Lajos és Szilasy József urak.

Az egyházi rendből: t. püspök Szalay Sámuel, Tormási János, Pécely József, Szikszay György, és amidőn fenn emlitett püspök uram meg nem jelenhetne Vecsei Zsigmond uraimék.

II. Az iskolák igazgatása módjának kidolgozására:

A világiak közzül: M. és T. Csebi Pogány Lajos, Vay István, Losonci László, Gombai András és Horváth Ádám urak.

Az egyházi rendből t. püspök Halász József, Szathmári Ábrahám, Hécey Dániel, Göböl Gáspár és Öri Gábor uraimék.

III. Az egyházi fenyíték iránt:

A világiakból: t. Szathmári Király József, Puki Ferenc, Pázmándy József és Losonci Károly urak.

A belső rendből: t. püspök Hunyady Ferenc, Lukács István, Tóth András és Kecskeméti Zsigmond uraimék.

IV. A házassági törvények rendbeszedésére:

A világiak közzül: Mlt. előlülő gróf ifj. Rhádai Rháday Gedeon urnak jelenlétét az egész gyülekezet ezen deputatióra kívánván, ígérte a M. gróf, hogy amikor érkezni fog, jelen lesz, ezenkívül pedig: Darvas Ferenc, Fáy Sámuel, Csanády György és Szemere Ferenc urak.

A belső rendből: t. püspök Veressmarty Sámuel, Kármán József, Szöke Ferenc, és Ercsei Dániel uraimék.

V. A fundátziók és egyéb oeconomicumok iránt:

A külsők közzül: M. báró Vay Dániel, t. Ragályi Gedeon, Kenessey Antal, Péli N. András és Jabloncy Petes János uraimék.

Az egyházi rendből: t. Szélesy Pál, Patay István, Torkos Jakab és Hunyady Sámuel uraimék.

A feljebb végzett izenetnek pedig az ágostai vallástételt követő atyafiak zsinatjánál leendő bejelentésére rendeltettek:

A külső rendből. t. Szathmári Király József, Puki Ferenc és Jósa Gábor uraimék.

Az egyházi rendből pedig: t. Vecsey Zsigmond, Ercsei Dániel és Tóth Pál uraimék.

Szó támadván az iránt, hogy a fent előszámlált deputatiók hol tartsák ülésüket? annak meghatározása, magoknak a kiküldötteknek, az ágostai vallástételt követők részéről kiküldöttekkel leendő egyetértésére bizatott.

Ezután a Sinay uram írása felől a Pestről küldött követe beérkezésével félbeszakadt tanácskozás tovább folytatván:

11. Az is ellentállani mondatott az öklme bebocsátásának, hogy öklme a t. zsinatnak minden tagjaitól; sőt a magyarországi minden ekklézsiáktól különös értelemben nagyon abban is, hogy ezek az ekklézsiákban presbyteriale, vagyis a tanítók és a hallgatók közzül a népnek kiválasztott véneivel köz igazgatást ismernek, ő kegyelme pedig csupán püspöki hatalommal való igazgatást akarna felállítani; és így

ha maga törvényes püspökjével megbékélnék is, mégis ezen értelem kovászával öklemt a zsinatba bebocsátani nem lehetne.

12. Tétetett olyan kérdés is, ha vajjon nem lehetné-e Sinay uramat a debreceni kollégium részéről, mint odavaló professort bebocsátani, minthogy egyik püspökség azt végezte, hogy a maga kebelében levő pataki kollégium részéről egy professor itt jelenjen meg, aminthogy t. Óri F. Gábor uram a pataki kollégium részéről itt is vagyon. De erre feleletül adatott:

13. Hogy az nemcsak azért nem lehet, mivel öklme amint már fellebb illetve van, a királyi felség elibe beadott csalárd irásáért zsinati követnek nem választható személy, hanem azért is, mert tanítói, vagyis professori hivatalától is fel vagyon függesztve, és így mint most azon hivatalt nem viselő ember, itt jelen nem lehet. De egyébiránt is:

14. Az magának a püspöki konsistorialis széknék tetszésétől függ, akar-é professor követet küldeni a zsinatra, vagy nem, s valamint az egyiknek szabadságában volt, hogy a maga kebeléből egy professort hozzon: úgy a másiknak ha ez nem tetszett, szabadságában volt elmulatni, anyivalinkább hogy-

15. A professori hivatal nem ad senkinek just a zsinatba való ülésre, különben a következnék, hogy minden iskolákból ide kellene a professorokat hozni, és így a professorok a más egyházi rendet kiszorítanák.

Ezeket és több ezekhez hasonló okokat, mind az egyházi, mind a külső renden levő személyek hosszasan előhordván, végre közakarattal végeztetett, hogy t. Sinay Miklós uram mentő okai, az öklme küldetése helyes voltának megmutatására elégségesek nem levén, öklme tovább is a zsinati ülésekbe be ne bocsátassék, és ezen végzés a jegyzőkönyv, vagyis protocolum e dolgot néző részének valamelyik zsinati jegyzőnek neve aláírásával erősítendő kiírása által öklmének tudtára adattassék.

Ezekután M. Bay Ferenc királyi táblabíró, és tanácsos ur előadta, hogy néhai t. Szilasy László ur, vallásunkat

tartó olyas egyházi szolgáltnak gyámolítására, akik nem magok hibája miatt, hanem a belső hivatalban töltött szolgáltnak által lett erőtlenségek végett, a szükölködő sorsra jutottak, hagyott ezer azaz 1000 frtokat oly megjegyzéssel, hogy azon töke pénznek évenként való hasznának elvételére, akár mely részünkről való püspökségben találkozható olyatén elerötlenedett férfiak kerestessenek fel; kívánt azért abban, mint a testamentom rendelkezéseinek elkövetője, a t. zsinat által utasítani, hová és kinek kellessék azon 1000 frtokat letenni, vagy által adni?

Ezen kérdésre a t. zsinat azt végezte, hogy az egyházi jövedelmeknek helyes elrendelésének módja körül munkálkodó deputatio elibe adassék ez a dolog, és kérettessen irántavaló vélekedés, mit kellessen ezen summával tenni?

Ezekután az előbbeni ülésekben előfordult dolgoknak feljegyzése felolvastatván: helybenhagyatott,

Mely alkalmatossággal kir. biztos ur ő exja, azt adta elő, hogy a F. M. helytartótanácsnak be fogja jelenti, hogy ezen t. zsinat, az iskolák, fundatiók és könyveknek vizsgálása iránt is fog szükséges végzéseket tenni, minthogy úgy itél ő exja, hogy ezen dolgok felséges urunk elibe feladott közegyezésünkbe világosan kitéve nem voltak.

Ötödik ülés, Sz.-Mihály havának 29. napján.

Méltóságos előlülő gróf idős Rhádai Rháday Gedeon ur jelentette a t. zsinatnak, hogy ezen egybegyülést az ágostai vallástételt követő zsinat kormányán ülő Mgos báró Prónay László ur ő exja kívánságára hirdette légyen ki; de mivel az egybegyülésnek okát akkor meg nem izente, hanem mai napra halasztotta, hogy a kormánya alatt levő t. zsinatból ide küldendő követek által fogja kinyilatkoztatni, azért azon követség megérkezéseig egyéb dolog nem levén, a közelebb mult ülés viselt dolgainak feljegyzését kívánta a tisztelt Mgos előlülő gróf felolvastatni.

Felolvastatván azért a jegyzőkönyv, amenyiben a Sinay

uram kérése iránt lett tanácskozások abban hosszasan vannak előadva, közakarattal végeztetett, hogy e légyen az ide benyújtott irására kiadandó válasz:

Sinay Miklós uram maga küldetésének helyes voltát mutogató írása ezen t. zsinat által vizsgálóra vétetvén, minthogy abból sem az ki nem tetszik, hogy a Tiszántul levő püspöki t. konzistorialis szék által küldetett volna ide, sem az, hogy a debreceni esperesti vidék, mindenik megyebeli püspökségek egyező rendelése szerint, a püspöki konsztorialis széknek mint maga választott küldöttjét bemutatta volna; ellenben az egyenesen kijön, hogy nem a vidékbeli ekklézsiák által közönségesen, hanem csak az esperest és assessorok által neveztetett légyen idevaló követnek, még pedig oly formán, hogy azon kedvetlen vizsgálódások, melyek a külső és belső rend között öklme által a közjónak nagy kárával indittattak, a hitellevélben bele vannak elegyítve, sőt maga is mostan beadott irásában, azokat újra felmelegítvén, azokkal nem egyéb, hanem ezen t. zsinatban a két rend között szépen virágzó egyességnek felháborítására céloz; idejárulván az is, hogy a Felséges urunk által engedtetett 100 követek száma közönségesen is ugyan már kitölt; de nevezetesen azon tiszántul való püspökségből is a 25 szám különben is egészen ki van: ezekre nézve a fentemlített irásban előadott okok, követségének helybehagyására elégségesek nem lévén, Sinay Miklós uram, mint nem törvényesen választott követ a t. zsinat üléseitől továbbra is eltiltatik.

Mely eszerint helybenhagyott válasz, hogy Sinay Miklós uramnak a főjegyző nevének aláírásával, még ma kiadattasék, közönséges akarattal végeztetett.

Felállott ezek után M. kir, Rhédei Rhédey Ferenc kir. tanácsos ur, és a tiszántul való püspöki megyének külső renden való főkurátora, és azon kötelességnél fogva, melylyel azon megyebeli ekklézsiákhoz, s azoknak kára eltávoztatására való vigyázással tartozik, jelentette a t. zsinatnak, hogy mivel Sinay uram már a mult esztendőben is magát, maga oskolai tanítványai által 6 rft 40 kr. naponként való fizetés mel-

lett a collegium java előmozdításának színe alatt az országgyűlésére küldettévé, azon utjára 1000 rhftot azon anyaiskolának pénzből felvett, és azt minden haszon nélkül el is költötte; ebben az esztendőben ismét, némely esperestségek alamizsna pénzből 600 rhftot vevén, azokat püspöksége megerősítésének keresésére, és több maga különös dolgai mellett Bécsben elvesztegette, most pedig újra ezen t. zsinatra feljövén, itt minden bizonynyal a debreceni esperesti vidékbeli ekklézsiák pénzét költi; azért ezen ekklézsiák több kárának eltávoztatására szükségesnek itélné, hogy Sinay uram, minden további haladék nélkül a t. zsinat parancsolata mellett innét haza küldetnék, minthogy azonkívül is semmi jóban itten nem munkálkodik; ezt pedig anyivalinkább kívánta, hogy ha öklme szinte itt nem lesz is, a debreceni vidékbeli ekklézsiáknak részéről mindazonáltal hajdúvárosi kapitány Jablonci Petes János uram itten vagyon, ki a debreceni ekklézsiákban levő esperestségnek képét maga szinte úgy el viselheti, valamint a n.-bányai esperestségbeli ekklézsiák részéről t. Gáspár Pál ur, a követséget maga viseli, és így azon ellenvetése is Sinay uramnak, hogy azon vidékbeli ekklézsiának képében itten senki sem maradna, önként megszűnik.

De a t. zsinat nem ítélte szükségesnek lenni, a Sinay uram hazaküldetésébe belebocsátkozni; mert mivel a mostani végzés mássának kiadásával az öklme követsége egészen törvénytelenné tétetik, meglehet, hogy azáltal maga is a hazamenetelre fog vezéreltetni; hanem mivel azon pénzek dolga, melyeket öklme elköltött, mind a debreceni anyaiskolából, mind az esperestségi alamizsnából, vagy más közjövedelemből, méltó figyelmettséget érdemel, és az eféle dolgokat Felsőleges urunk is ezen nemzeti gyűlésre igazította, aziránt az végeztetett, hogy a törvényes ekklézsiái felsőbbség Sinay uramat, és akik öklme kívül is benne részesek volnának, az arról való számadásra szorítsa, fenthagyván mindazáltal mindenkor azon esetre, ha a visszafizetés terhére szoríttatnék, a felebbvaló ekklézsiái székerekre teendő apellatát; mely számvevőszék akkor is, ha Sinay

uram nem apellálna, a számadást csakugyan az ekklézsiai többségre által küldeni köteles legyen.

Midőn némelyek tovább is azon volnának, hogy Sinay uramat ismét elküldeni szükséges legyen, a most előrebocsátott végzés erősítésére mások által mondatott, hogy ez a t. zsinat törvénytevő és nem perfolytató levén, az öklme haza küldetésében anyivalinkább nem ereszkedhetik, hogy ezen szabad királyi városon, minden embernek jelen lenni szabad levén, öklmét a hazamenetelre nem is kényszerithetné; elég, hogy a pénzről való számadásra köteleztetett, ha helytelen költi feladni fog érte, és vagy az adó, vagy a vevő visszafizeti; sőt mégha a t. zsinat most haza küldése iránt ítéletet tenne, azáltal eddig tett költségeit láttatnék helyeseknek ismerni, azért ezen dologban elég lesz, ha a megyebeli főkurátor ur, nem a t. zsinat végzésénél fogva, hanem csak maga neve alatt írni fog a vidékbeli esperestnek, hogy Sinay uramat innét hívja vissza.

A jegyzőkönyv elolvasása, és helybehagyása után előadta t. Szathmáry Király József ur, hogy mivel előre tudni lehet, hogy az ágostai vallástételt követő t. zsinat idejövendő követségének az legyen célja, miképen lehetne az eddig külön munkálkodó 5 deputatiókat avégre öszvehozni, hogy az 5 különös munkákat egymással összeegyeztessék, jó volna addigis, míg a követség megérkezik, ezen dolog iránt előre tanácskozni.

Ezen feltételhez azért egynéhányan hozzá szólván, közakarattal végeztetett, hogy mivel az 5 deputatio eleibe adott 5 rendbeli matériákat nem lehetett egymástól úgy különválasztani, hogy egyik deputatio a másiknak határába ne léphessen, és azért meglehet; hogy két vagy több deputatiók is ugyanazon dolgot több helyen is, mégpedig talán különböző vélekedésben tették ki, de az is könnyen megtörténhetett, hogy egyik a másikra való biztában talán némely szükséges dolgokat maga munkálkodásaiból mindenik kihagyott, arranézve az 5 különös deputatióinak összeülése általában szükséges, úgy mindazáltal, hogy a munkának vizsgálásában teljességgel ne bocsátkozzanak, hanem azt a t. zsinat ítéletire bizván, csak

azt egyeztessék össze, ami több helyen is fordulna elő, ami pedig kimaradt volna, valamelyik által toldassék utána: mely végzésre, ha reménységen kívül az ang. vallástételt követő t. zsinat reá nem állana is, a mi részünkről kirendelt deputatiók mégis megeselekedni kötelességüknek ismerjék.

Mgos kir. biztos ur öexja maga részéről azt parancsolta, hogy mivel az 5 különös deputatio mindössze 80 emberből áll, és ha ily nevezetes számú személyek öszveülnének, azt csaknem egy egész zsinathoz hasonlitaná, azért talán elég volna a két részről összejövendő személyeket mintegy 40 számra határozni, melyet az egész t. zsinat helybenhagyván, kinevezettek:

1.º A felsőbbség körül munkálkodó deputatióra:

a világiakból: m. t. Vay József és Domokos Lajos;

az egyházi rendből: t. püspök Szalai Sámuel, vagy helyettese Vecsei Zsigmond és Tormási János uraimék.

2.º Az iskolák iránt:

a világiakból: m. t. Pogány Lajos, Vay István és Losoncy László;

a belsők közzül: t. püspök Halász József és Óri Gábor urak.

3.º Az egyházi fenyték iránt:

a világiakból: t. Szathmári József és Pázmándy József;

a belsők közzül: t. püspök Hunyady Ferenc, Tóth András és Kecskeméti Zsigmond urak.

4.º A házassági törvények iránt:

a világiakból: M. gróf ifju Rháday Gedeon, Szemere Ferenc, Fáy Sámuel;

a belsők kézzül: t. püspök Veresmarti Sámuel, és Kármán József uraimék.

5.º Az oeconomicumok iránt:

a világiakból: t. Ragályi Gedeon, és Jabloney János;

a belsők közzül: t. Szélesy Pál, Hunyadi Sámuel és Torkos Jakab urak.

Mindezeknek pedig az ágostai vallástételt követő zsinatnak bejelentésére kiküldettek:

a világiakból: t. Szathmári Király József, és Gáspár Pál urak;

az egyházi rendből: t. Tóth András, és Hevesy Sámuel uraimék.

Kik az üzenet átvitelére, az ülésből azonnal kiindulván azt tette t. Losoncy Károly ur kérdésbe, ha vajjon nem szükség volna-é a liturgia igazítás iránt is rendelést tenni? mint-hogy az minden deputatio munkájából kimaradott.

De mivel királyi tanácsos Vay József ur jelentette, hogy a felsőbbség elrendelése iránt való deputatio aziránt oly vélekedését tette fel, hogy ez különben is nem rövid időre való munka lévén, a t. zsinat által bizonyos arra kirendelendő személyekre bizattassék, és azoknak munkájok, a megyebeli püspökség, vagy a célbavett legfelsőbb konsistorialis szék által megvizsgáltatván, úgy aztán kinyomttattassék és az ekkleziák közhasznára bocsáttassék: ezen okból a deputatio munkájának a t. zsinat elibe való jöveteléig ez iránt semmi végzés nem lett. Továbbá:

Zsinati főjegyző M. Pogány Lajos ur előhozván a második ülésnek azon végzését, melyszerint a képviselőknek megengedtetik, hogy a t. zsinat ülésében vox nélkül jelen lehessenek, mivel ezeknek neve még maga rendes útján tudva nincsen, kívánta, hogy mindegyik püspökség részéről a t. püspök és kuratorok aláírása alatt ezen képviselők nevei adattassék be. Melyet mind a t. püspök, mind a kurator urak meg is engedtenek.

Ezen közben az ágostai vallástételt követő zsinathoz küldött követek visszatérvén, előadták, hogy azon t. zsinat is az innét átvitt üzenetnek minden részeiben megegyezvén, idejövendő követjei által akaratját bővebben is fogja kinyilatkoztatni. A minthogy megérkeztek csakhamar azon t. zsinat küldöttjei:

a világiakból: t. Császár András, és Karesai uraimék;

a belső rendből: t. Nagy István és Vallaszky urak.

Kik a dícsért t. zsinat barátságának ajánlása mellett, az innét átüzent dolgok iránt való végzéseket írásban áthozták,

és aszerint, amint itt a H. betű alatt ide ragasztatik, az ülésben fel is olvasták.

Melyre az előlülő gróf ur azt válaszolván, hogy az innét kineveztetett személyek is fognak azon t. zsinatnak tudtára lenni, a követek visszamentek. Végre:

Mind a helynek, ahol a két részről való kiküldöttek összeüljenek, meghatározása, mind az előlülőnek választása az egész elegendes deputatió egyetértésére bizatván: az ülés eloszlott.

(Folytatása következni fog.)

Közli: Révész Imre.

T Á R C A.

1.

A Graduál.

Mindazon eszközök közt, melyek a reformáció után a ref. egyházi éneklés fentartása s átalakítására szolgáltak, legnagyobbszerű az ugynevezett „Graduál,” melyet ama mély vallásos érzelmű fejedelem Rákócy György 200 példányban saját költségén nyomtatott ki 1636. E könyv példányai nagyrészen elfogytak s a meglévők is hol egy hol más helyen hiányosok. A sárospataki főisk. könyvtárban levő Graduálnak csak címlapja hiányzik, másként teljes az.

A Graduál több mint 500 lapra terjed, nagy alakban nyomtatott könyv; tartalma változatos. Elöl áll a fejedelem által fogalmazott „Előszó,” mely hí kinyomata egyház iránti tántorithatlan szeretetének, ragaszkodásának s áldozatkészségének, országos gondjai közepette sem szűnt meg működni a vallás érdekében; ezen előszó méltó hogy közöltessék, hogy tükör gyanánt álljon a mai léha és semmit nem érő vallásssággal dicsekvők előtt, kik szájjal az egyház érdekeért mindent akarnak tenni, és semmit sem tesznek. Ezen előszót követi a fejedelem udvari lelkészének gejeji Katona Istvánnak, az orthodox püspököknek „A z Isten dicsőítésének módjáról való ajánló levele” a maga nemében páratlan tartalommal. Ezekután sorakoznak az egész Graduálban levő mindenféle énekek; melyeknek rövid tartalmuk ez:

1. Adiutoria. 2. Antiphonae. 3. Benedictiones. 4. Cantica: a) Zachariae, b) Simonis, c) Mariae Virginis. Hymni. 5. Introitus. 7. Invita-

toria. 8. Lamentationes. 9. Litanía major. 10. Oratio Jeremiae Prophetæ. 11. Passio Domini nostri Jesu Christi. 12. Precatiunculæ. 13. Prosaë. 14. Responsoria. 15. Symbola a) Apostolorum, b) Athanasii. 16. Versiculi. 17. Psalmi Davidis.

E rövid tartalmi kivonatból láthatni, mily lényegesen eltérő a Graduál szövege a mostani Énekeskönyv tartalmától! épen ily eltérés észlelhető a melodiáknál s azok hangjelzésénél is.

A Graduál előszava alá a fejedelem sajátkezüleg írta nevét s jelmondatát; az előszó im a következő:

Az atyának kegyelmét, az fiunak szerelmét és az szentléleknek vigasztaló áldását kevannyuk kegyelmeekre mind fejenként terjedni. Amen.

Valamit az teremtő ur Isten ez világon, az ég alatt, az földön, és az vizekben teremtett, nagyobb részént mind az emberekhez való kibeszélhetetlen nagy szeretetinek indulatjából teremtette. Az embert pedig ő magát alkotta az önnön dicséretire, azt sem anyira azért, hogy más módját is dicséretinek nem találhatta, avagy szükölködött volna, nála nélkül, hanem azért, hogy mennél szebb, ékesb, hozzá hasonló teremtett állattya légyen az többinél, annál világosban megismertessék, az Istennek bölcsessége, igazsága. és irgalmasságának ismérhetetlen és véghe-tetlen határa, és magát olyyak által dicsértesse, az kiknek válságokért, az ő tulajdon saját Fiát, (kinél drágább kencse nem volt) adgya, bocsáttya; még az Ádámnak elesését is, (ugy elmélkedem) az Istennek dicsősége, irgalmassága, és az emberi nemzethez kimutatandó nagy kegyelmessége, kevánta, és hogy nevének ditséretire és az hálá-adóságra is az embereknek tágassabb mezőt terjeszsen eleikbe: s noha az madarak is, és majd semmi teremtett állattya nincs az ur Istennek, az ki az ő módja, s az természetnek beléjek oltatott ereje szerint nem dicsérné és nem áldaná. De ezeknél az ember fellyebb való lévén sokkal, ugymint nemesebb és főbb teremtett állattya, és ugyan azt mondom, hogy igen fellyebbvaló, kinek az ur Isten, értelmet, okosságot, itéletet is adott, melyért annak hálaadással, dicsérettel és buzgóságos imádságokkal tartoznék, hogy ha életének minden óráit, szempillantásit, abban töltené el is, mégis nem tehetne vele tött sok kegyelmességiért eleget, ha az Istennek irgalmas-sága, az Christus érdemes áldozattyanak nagysága, elöl nem venné, és azt érette ki nem töltené.

Megemlékezvén azért én is, hogy az mi vagyok, Isten kegyelméből vagyok, az is elmémbe forogván, hogy engemet is az ur Isten, az ő nevének dicséretire, igaz evangyéliumának, anyaszentegyházának nem csak oltalmára, de egyszersmind terjesztésére is, s nevének dicséretére, állatott és hívott, az utolsó fogyatékára jutott, nemzetünk végéhez köze-

lító idejében, igyekeztem ez volt mindenkoron, hogy én is az én Istenemről kezemben bízott Giracskával, úgy kereskedhessem, hogy jó szolgának találtassam, és az én Istenemnek velem tött sok kegyelmességét, külső, belső ellenségim, gonosz akaróim ellen panasz nélkül való oltalmazásáért, valami kis cikkel háláadásomnak sengéjét ő felségének bemutatathatnám. De mivel bár mindent megcselekedtem volna is, vagy cselekedhetném is, ugyancsak azt kellene mondanom; haszontalan szolgál vagyok, az mivel tartoztam, azt cselekedtem. Megvallom bizonyára, hogy én kevesebbet cselekedtem sok graditsal annál, az mint kellett volna, avagy magam is akartam volna; de mivel nem vakmerőségem, sem buzgóságtalanságom, annál inkább szívemnek nem idegenségei voltak előttem akadályok, (hanem az hatvanhat hólnapoknak elforgások alatt előmben gördült, s találkozott sok busulásim és háborgattatásim) kiért lelkem ismérési hálá legyen az én Istenemnek, bizony nem támadott reám, ezután is igyekeztem az levén, teljes erőm, tehetségem szerint, valámig az én Istenem életben tart, hogy ne szünyem meg az ő nagy nevét dicsérni, és igaz anyaszentegyháznak terjesztésében és oltalmaztatásában, kész szívvel lélekkel, sőt életem fogyásával is munkálkodni és fáradozni.

Ezelőtt közel négy esztendőkkel kezdettem vala az Graduált nyomtattatni, az ur Istennek nevének dicséretire és az keresztyén anyaszentegyháznak épületire; kinek elkészítésében is voltak akadályok, de legyen hálá az ur Istennek, mi boldog végét engedte érnünk; kiben kegyelmeknek egy exemplárt kültünk ajándékon; (mivel a nyomtatott kétszáz exemplárookban egyet is pénzen el nem hagytunk adni.) Melylyel, hogy kegyelmeknek sok boldog esztendőig az Istennek tisztességére, dicsőségére, az kegyelmeknek eccléziájának nevedő épületire, lelki buzgóságos nagy örömmel élhessen, szívünk szerént kívánnjuk, szüntelen imádván az ur Istent, hogy kegyelmeket egész eccléziájul, még az pokolnak feltátott torka ellen is (ha lennének vagy volnának) kik az kigyelmeknek lelkiismeretin erővel akarnának uralkodni, védelmezze úgy kegyelmeket, hogy azoknak is igyekezeteket, tartóztassa, zabolázza, avagy lelkekisméretiben győzze, és rettentse meg őket, ne sanyargathassák az Istennek anyaszentegyházát kegyelmeknek, hanem inkább engedgyék az evangyéliúmnak szabadosan való hirdettetését s halaszszák ámbár az Istennek ítéletire vallásunknak igazságát az jövődő ítéletben, ha ők meg nem akarják ismérni.

Segitse az ur Isten kegyelmeket is boldogul arra, hogy az mely pályafutásnak és nemes harcnak ereszkedett, azt idvösségesen és dicséretesen elvégezvén amaz meghervadatlan koronát elvehesse, melyről emlékezet vagyon szent Jánosnak mennyei látásról irt könyvének 2 részében az 10 versben: Légy hú mind halálig, és neked adom az életnek koronáját. Amen. Irtam Gyula-Fejérvárott fejed-

lemségemnek Székes helyén, Szent-Iván havának nyoltzadik napján. Ezerhatszázharminthar esztendőben. Ez világi pályafutásomnak teljes negyvenkettődik esztendejében, ez gondos és igen bajos fejedelemségemnek hatvanhatodik hónapjában.

Georgius Rákóczy.

Non est currentis, neque volentis sed miserentis D e i.

Közli: **Ivánka Sámuel.**

2.

A debreceni tanács által alkotott rendszabályok a debreceni főiskolára vonatkozólag, 1657-ből.

Statuta quaedam per amplissimum Senatum facta conscripta et conclusa in usum et utilitatem scholae nostrae debrecinae, maxime vero eorum studiosorum qui patrocinio senatus amplissimi debreceniensis utuntur fruuntur gaudentque; — die 2. julii, in senatu.

1.

Az tanácsi rendet venerálják mint pátronusokat, hasonlóképen az városi rendet is, semminemű illetlen beszédekkel, poór és paraszt névvel, nevezettel ne illessék, azmint mostan szokták illetni, hanem kinek-kinek illendő böcsület és tisztességtétellel legyenek; ha kik ez ellen cselekednének, comperta rei veritate az scholából kivettessenek.

2.

Az tógának letételét semmiképen és nem viselését meg nem engedjük, hanem ebben is az régi usus observáltassék; az scholához mind közel mind penigh távollévő utcáin az városnak, tóga nélkül szabad ne légyen járniok. Misziri gallért, kalpagot, ha debreceni deák akar lenni, ne viseljen, hanem mind bent az scholában, mind kint az városban deákhhoz illendő habitusban járjon, ha kik ez ellen impingálnak, az scholátul priváltassanak.

3.

Éjtszakának idején az városban az deák kint ne találtassék, hanem, ha kinek mi dolga vagyon, takarodó harangozásig az városban elvégezze, és az scholában bétakarodjék, mert valakit közülök takarodó harangozás után kint találnak, az articulus szerént magistratushoz vivén, detentio alá teszik viradtig és az miben találtatik abban is ítéltetik.

4.

Fegyvert az scholában ne tartzanak kamorájokban, hanem azki fegyver nélkül ellenni nem akar, lévén arravaló ház, hová fegyverét arra

rendeltetett gondviselő kezéhez adván deponálják, hamikor szükségesképen valamelyiknek bizonyos utravaló menése lészen, kikérvén fegyvereket, utokat continuálják, és azt végbenvivén, ismét fegyverét vigyék helyre, ha kik ez ellen impingálnának, mesterek- vagy ha az nem lenne sénioroktól fegyverektől priváltassanak irredemtibiliter. Ha ki közülök, mostani szokások szerént éjjel vagy nappal az városban az tóga alatt hivelyben fegyvert és elrejtve az tóga újában is mezitelen fegyvert viselne, comperta rei veritate az scholából kivettessék.

5.

Az korczmákra se éjjel se nappal boritalnak okaért ne menjenek, hakiknek közölök borra szükségek lészen vitessenek az scholában és ott igyanak, mert ha kik ott találatnak boritalban elimináltassanak az scholából.

6.

Az idnep napokon való cantatiók mind deákoktól mind deákgyermekektől és mendicansoktól tolláltassanak, mert az isteni és idnepi tisztelet és szolgálat az cantatiók alkalmatosságával való excessusok által profanálódik.

7.

Az városban lakodalmi alkalmatossággal és idegen urak s főemberek cantatiojában is, estvéli és éjjeli cantatiók nem admittálatnak, hanem csak nappal mig a nap fenlészen, addig exercealjak ebbeli dolgokat.

8.

Az mesterek és séniorok az scholában patronusok ellen valamely erkölcstelen és magaviseletlen deákot, melyeknek erkölcstelenségek és magaviseletlenségek ha megbizonyosodik, be ne fogadjanak, alioquin az egész schola az beneficiumtól priválódik.

9.

Ha kétszer mesterségre kimégyen az debreceni deák szükségesképen, de tertio non recipiatur.

10.

Mindenféle muzsika az scholából penitus interdicitur, tolláltassék.

11.

Az scholamesterek visitálása és az deákoké, hogy az ecclesiasticus seniorral együtt, az patronusok praesentiájával legyen, szükségesnek esmerjük.

12.

Fegyverkező, scholából kiűtő, vérontó, házramenő, a d a r m a kiáltó, gyilkos, parázna, orv, tolvaj, hogy nemcsak az scholai törvény szerént veszsővel, hanem juxta qualitatem delicti az politicus magistratus kezében és juris processusa alá admittáltassanak, comperta rei veritate az szerint is vegyék el jutalmokat.

13.

Causa mixta politicis et ecclesiasticis, mely szokott celebráltatni az scholában, hogy appellatióban ne menjen, hanem executióban, szükséges.

14.

Az schólamester és schólabeli officialisok, az mely dolgot el nem igazithatnak az scholában, hanem az miniszteriumhoz folyamodnak, az pátrónusok is együtt anyi számuvan, valamenyi illendő, törvénytételre az scholába felmehessenek predikátor uraimékkal és törvényt tchessenek.

15.

Ha secularis embernek lenne valamely deákkal peri; nem scholari sok jurisdictionóján tractaltassék, hanem az patronusok az predikátor uraimmal együtt felmehessenek és törvént tchessenek, elsőben az querulans pars az politicus magistratusnak hirt tévén.

16.

Valaki az statutumoknak subszkríbál, azokat agnoskáljuk scholánk alumnusának és minden kegyességgel való patrociniumunkkal protegáljuk, kik penig nem subszkríbálnak, cant suas vias.

17.

Az schola legesi in paribus az magistratus kezénél legyen.

A tisztántuli ref. egyházkerület levéltárában lévő egyszerű, de egykoru kézirat példányról.

3.

A szabolcsi traktus régi jegyzőkönyvéről.

Sinay Miklós debreceni tanár, 1787. június 21. Nagy-Kállóban járván, s ott Zabólcis vármegye levéltárának megtekintésére s használására engedélyt nyervén, némi jegyzeteket tett, melyek közül egy pontocska, szóról-szóra így van:

„N. B. (azaz Nota bene!) De anno 1547. haec improtocolatio in-

venitur : Salarium Pastoris Keresztut flor. 40. Extractum ex matricula tractus.“

Tehát a szabólcsei traktusnak már 1547-ben mindenesetre volt matrikulája! Szabad legyen ezen igenfontos adatot, az illető lelkészársak figyelmébe s nyomozása alá ajánlani.

4.

A szinyei bírák és polgárok levele özvegy Bellény Zsigmondné, Szemerey Dorkóhoz lelkész választási ügyben 1634.

Hűséges szolgálatunkat ajánljuk kegyelmednek mint Isten félo kegyes asszonyunknak, Istentül kívánunk kegyelmednek minden testi lelki bőséget, áldásokat, boldogságos jó egészséggel virágzó hosszú életet megadatni, minden kegyelmed jóakaróival egyetemben.

Kelletik kegyelmedet mint Istenfélo kegyes asszonyunkat ez leve-
lünk által megtalálnunk, melyben tudtára akarván kegyelmednek az
beszteri predikátor dolgát adnunk, mivel hogy jól tudja kegyelmed azt,
hogy régóltátul fogvánt lelki tanítónk nincsen, hanem egyszer is, más-
szor is külső lakos predikátorok tápláltanak az Isten igéjével. Az többi
között az bösztori predikátor szolgálván, megkedvellettük az ő kegyelme
tanítását és egyenlő akaratbul az több megyékkal együtt tisztességes
hivatalt töttünk ő kegyelmének melynek nagyobb bizonyására kezün-
ket is beadtuk ő kegyelmének ily conditio alatt, hogy ha esperest urunk
Alvinci urammal együtt kibocsátja ő kegyelmét, hogy sem mi, sem pe-
niglen ő kegyelme meg nem másoljuk beszédünket, hanem mi ő kegyel-
mét kikérvén esperest urunktul nagy szeretettel megfogadván, ez mi
szegény ekklézsiánkba hozzuk tanítóul, az kegyelmelek böcsületes jó
akaratjával együtt és ő kegyelme semmi módon szolgálatját meg nem
vonja tőlünk. Azért Isten félo kegyes asszonyunk, mi a mi értésünk sze-
rint két uttal busítottuk meg Alvinci urunkat, hogy ő kegyelmét az besz-
teri prédikátort meg ne tartaná tőlünk, hanem esperest urunk akaratjával
együtt bocsátaná ki az mi szegény helyünkben való tanításra és vi-
gyázásra, — azért ő kegyelme Alvinci urunk semmi helyt kívánságunk-
nak nem adott, nem tudjuk ki akaratjából ellent tart ő kegyelme az
beszteri prédikátornak kibocsátásában, hanem Eperjes felől való ilyen
tót és magyar prédikátort igazított hozzánk, az ki Szabó Zsigmond urunk
előtt prédikállott Csákányban, az mely jámbor predikátornak tanítását
halván az bödiek, semmiképpen nem kedvellik, — és azólta sem az besz-
teri predikátor, sem az az esmeretlen urunk nem szolgálnak, azért sem
egy sem más nem lévén, két szék között majd földön maradunk, holott ő
kegyelme Alvinci urunk az beszerit nem akarván kibocsátani, az mási-
kat peniglen nem tudjuk hol vagyon. Hanem ezokáért kellett kegyel-
medet busitanunk, holott minékünk majd nincs anyi erőnk, hogy ked-

vünk szerint való predikátort szerezhessünk. Azért könyörgünk kegyelmednek mint Isten féltő kegyes asszonyunknak, hogy ha tetszik kegyelmednek az beszteri prédikátornak tanítása, legyen kegyelmed segítségével esperest uraink előtt az ő kegyelme ide helyünkbe való beszállítására, mert mi ő kegyelmé(n) kívül, egész az több(i) ekklesiákkal meg egyezvén más lelki tanítót nem keresünk. Ezek után tartsa és éltesse Isten kegyelmedet sok esztendeiglen kedves jó egészségben. Actum Szinyeny die 3. aprilis, anno 1634.

Mi szinyei bírák és polgárok kicsintül fogván nagyig hűséges szolgálataunkat ajánljuk kegyelmednek, mint Isten féltő kegyes asszonyunknak.

(Papiron, ivrében; mai helyes irással de a régi kiejtés megtartásával közölve. — Szinye, ma Pető-Szinye Abaujme gyében a füzéri járásban. — Eredetije gyűjteményemben,)

Közli: **Hatos Gusztáv.**

5.

Adatok a holdmezővásárhelyi ref. főgymnasium történetéhez.

a.

Füredi Sándor h. m. vásárhelyi lelkész tudósítja ipát Szilágyi Sámuel szuperintendenst az ótani deákok számára való házankénti főzetés ügyének a vármegyei hatóság előtti állásáról stb. stb. 1770. Apr. 19.

Tiszteletes szuperintendens Uram!

Kedves édes Atyám Uram!

A minap expressusunk által hozzánk küldött információját Kegyelmednek, oskolánk dolgában vettük s alázatosan köszönjük, melyet is a parancsolat szerint kívántam megadni. Az emberünk későn jött vala vissza, mert már akkor folyt a dolog a T. N. Vármegye congregatiójában. Voltanak ott nekünk expressusaink, kiknek szájokba s kezekbe adtuk mit cselekedjenek és mi is épen ugy intéztük a feleleteket, amint T. Atyám uram levelében előnkbe adattak, és nagyobb világosságnak okaért, ugyanazon levél szerént is mitévők legyenek, mindjárt oda hírül adtuk, ahol a gyűlés vala (mert az idő alatt érkezett a posta, míg még a dolog folyt vala.) Elég az hozzá, hogy a mi ratióinknak a T. N. Vármegye előtt, kivált a papok előtt semmi haszna nem vala; mert a sok disputatiók után is, csak azt végezték amit akartak, mely deliberatumnak summája ez: „Ne a modo deinceps, juvenus cocturas hactenus observatas emendicet exigat, sub poena eliminationis, coquens autem sub poena 12 Rf. cassae domesticae per Judlium referendorum

coquere audeat. etc. Mert nem hitethették vala el magokkal, hogy a coquia valóságos mendicatio és extorsio ne volna, mégpedig cum aggravatio plebis contribuentis, — mert ugymond sokan panaszkodnak arról, hogy a német mellett a deákot is kell tartani.

Mi mit cselekedjünk, mégis függőben vagyunk, fundusról gondolkozunk, mely már is szépen szaporodik. Így talám nem is éheznének anyit deákjaink, mint szoktak a coquia mellett. De így aztán a számoknak jóformán meg kellett kisebbedni.

(A levél többi része családi ügyekről szól.)

b.

Holdmező-Vásárhely birája és tanácsa előadják Szilágyi Sámuel szuperintendensnek, hogy miért nem tartanak többé változó rektort iskolájokban. stb. 1771. Apr. 16.

Tiszteletes Superintendens Urunk!

Minémü ok indított bennünket arra, hogy a debreceni nemes kollegiumból, ez időben rektort nem hoztunk, hanem más érdemes subjectumról (aki valóban többrendbeli kéréseinkre, nagynehezen resolvalta magát) idevaló Tiszteletes Prédikátor uraiméknak hírekkel és tanácsokkal kellett providealnunk, alázatos engedelemmel kívántuk Tiszteletes szuperintendens urunk előtt detegalnunk. Bölcsen constál Tiszteletes szuperintendens ur előtt, hogy már most a rektoroknak kimaradása (amint értettük) két esztendőre határozottatott, holott első esztendőben csak megesmérteti magát a rektor tanítványaival, másodikban pedig az akadémiákra való készületben szokta idejét tölteni, úgy anyira, hogy ott leendő subsistentiájáról törekedvén, az eránt való szorgalmatossága gyakrabban kötelességétől is elvonja s az által tanítványai negligáltatnak; ritkán történik az is, hogy egyforma methodussal tanitanának; mely gyakor változás által oskolánkban okozott s tapasztalt kárunk bennünket is felébresztett, hogy az illeténhibáknak eleit vennénk és oly subjectumról tennénk rendelést, aki ugyancsak a nemes debreceni kollegiumnak grémiumában tanítatott, amint is Tiszteletes Kuthi Ádám uramat egy-néhányszor deputatusaink által requiráltuk, hogy azon terhes kötelességet vállalná fel és romladozott oskolánkat építené meg, aki is, amiképen praemittaltuk, magát sok difficultásai után nehezen resolvalta, azt mindazonáltal magának fentartotta, hogy az ő kegyelme requisitójának circumstantiait, Tiszteletes Szuperintendens urnak és Tiszteletes Professor urainknak sincere insinualnánk, hogy ő kegyelme magát nem önként offeralta sem pedig hozzánk jövelele által a kollegiumnak praejudicialni nem szándékozott, sőtinkább magát expectoralta, hogy legkisebb praejudiciumot a kollegiumbeli ifjuságnak hozzánk jövelelel nem akar

okozni, melyet deputatusaink megértvén, ő kegyelmének megmondották, hogy ha bátor ő kegyelme azon hivatalra nem resolválná is magát, mindazáltal elvégezett akaratumk légyen, hogy ha ő kegyelme nem akarná felvállalni, más hasonló alkalmas subjectumról is fogunk providealni, mégis oskolánkat romladozásában heverni tovább nem engedjük. Illyétén s több kéréseink és ugy mondván kényszerítéseink, ösztönt adván ő kegyelmének magát resolvalta és azt kívánta, hogy az innepi legatusok ezután is ugy, valamint ezelőtt közinkbe jöjjenek, melyben difficultást nem is tettünk.

Kire nézve minden tisztelettel kérjük Tiszteleles Szuperintendens urunkat és Tiszteletes Professor uraimékat: ezen érdemes embernek, oskolánkban lévő accomodatiója, legkisebb érzékenységekre ne légyen és akárki által adandó ellenkező informatiónak, helyt ne adjanak, mert a dolog nincsen különben, hanem amint praemittáltuk, akit is Tiszteletes Szuperintendens urnak, ugy szintén Tiszteletes Professor urainknak kegyes atyai protectiójába és patrociniümába, alázatos engedelemmel recommendaljuk és kérjük, hogy ezután is atyai kegyességeket mind személyéhez s mind oskolánkhöz fentartani méltóztassanak és ugy tartsák, mintha magok által recommendáltatott volna, mert ezáltal, a kollégiumbeli ifjakhoz vonszó szives hajlandóságunk semmiben meg nem csökkent.

Melyről amidőn Tiszteletes Szuperintendens urunkat és Tiszteletes Professor urainkat alázatos tisztelettel informálnánk, magunkat tovább is kegyességekbe és jó emlékezetekbe recommandáljuk és maradunk

Tiszteletes Szuperintendens urunknak

Vásárhely, die 16 april 1771.

alázatos engedelmes szolgálí
Vásárhely városa birája és tanácsa.

c.

Van még a tiszántuli egyházkerület levéltárában egy érdekes irat, a h. m. vásárhelyi ref. gymnaziumra vonatkozólag, amely keletnélküli egyszerű s hiányos másolata azon feleletnek, amelyet a h. m. vásárhelyi előljáráóság azon fakgató kérdő pontokra adott, melyeket a mult századi üldözés korszakában a Helytartó tanács tűzött ki a magyar protestáns iskolák eleibe, hogy pl. mikor és micsoda királyi engedélynél fogva alapított az iskola, mit és miként tanítanak abban, vannak-e a lapítvány-levelei? stb. Ez utóbbira igen szép feleletet adnak a h. m. vásárhelyiek: „Fundationales literas, scholam, magistratum instructoresque studiosos suffulcientes non tam chartis quam omnium oppidanorum helveticae confessioni addictorum cordibus ac animis inscriptas habuimus et habemus.“ etc.

Végén pedig ezen okmánynak, név nélkül ugyan, de nagy valószínűséggel egyik akkori vásárhelyi lelkésztől ezen jegyzet áll:

„Szabad lesz-e a M. földes urak gratiáját, mindenkori kegyes protectióját, mely az oskolákra is kiterjedett fundationalium loco allegálni? Megvagyon Méltóságos Gróf Károlyi Ferenc kegyelmes urunknak patenter kiadott levele, melyben minden eklézsiái statusunkat maga és maradéki képében confirmálja, az élő Méltóság is adprobálta. Ennek fundamentoma e volt, hogy a mi részünkről valók in securitatem suae ecclesiae futuram, még boldog időben, a nem régen épült r. katholicum templomra 4000 forintokat, stupendo et inaudito exemplo adtanak, azonkívül manuarisokat.“

„Mindezek hebehurgyán irattak, a szoros idő miatt. Amici ac Domini aequi bonique consulite! In arena consilium, in mora periculum! „Ó h Isten, légy oltalmunk és vezérünk!“

Megvan levéltárunkban, a Sinay Miklós kéziratgyűjteményében Gróf Károlyi Ferenc említett nyílt levele is, amely kelt az ő nagykárolyi várában, szeptember 30. 1752. Ebben csakugyan ezt mondja a gróf: a h. m. vásárhelyi reformátusok „oly summapénzt ajánlottak fel előttem, amelynek segedelmével nemcsak mostani szükséghez, de illendőséghez képest is szép templomot építhettek számunkra,“ t. i. a h. m. vásárhelyi, akkor még bizonyosan igenkevés számú római katolikusok számára.

d.

A holdmező vásárhelyi ref. iskola rektorának esztendeig való salárium a.

1. Késpénz, rénes frt 100. — 2. Buza, köből 20. — 3. Árpa, köből 20. — 4. Só, mázsa 1. — 5. Hus, font 150. — 6. Culinare az interviensekre nézve r. f. 30. — 7. Faggyu, font 25. — 8. Ölf a, 4. — 9. Lanae et vini cantatio. — 10. Bor, akó 10. — 11. Pro funere generali, krajcár 17. — 12. Pro partiali krajcár 8¹/₂. — 13. Privatus tanítványoktól didactrum, a singulis totidem quadrantes tritici, et hordei duo. — 14. Calefactorium sufficiens. — 15. Maga fogad gazdasszonyt. — Accessit: Széna szekér Nro. 6. mely in parata fog fizetődni, a fl. rh. 1. 3 kr.

Signatum Debrecini, die 3. aprilis 1775. — A debreceni főiskola régi anyakönyvéből.

Épen egy évszázaddal ezelőtt tehát, csak enyi volt az, amit a h. m. vásárhelyi ref. gyülekezet tanári fizetésül gymnáziuma javára kiadott. Vegye most figyelembe a tisztelt olvasó, hogy egy század mulva mennyi terhet vett magára, és hordoz egyedül saját erejével az említett igentisztelt gyülekezet, amidőn 8 osztályu főgymnasiumában legalább is ugyananyi rendes tanárt fizet!

Mindezeket a h. m. vásárhelyi ref. főgymnázium másfél százados ünnepélyéhez mintegy szerény irodalmi emlékül s őszinte tisztelete és részvéte jeléül, közli

Révész Imre.

Különfélék.

Értesítés a kisújszállási 6 osztályu reformált középtanodáról az 187³/₄-diki tanévről.

Reformált tanintézeteinknek a kor, és tudomány igényeinek meg nem felelő szervezete, és berendezése naponkénti megtámadásoknak van már az irodalom terén is kitétetve, tanintézeteink még „Zugiskola“ szép névvel is illetetnek, azon tanodáink, melyeknek nyilvános létezését, jelenét, és jövőjét hazánk köztörvényei biztosítják, melyekre kevés évek előtt „mint példányokra, szoktak hivatkozni. Honnan e rögtöni változás? honnan funak a fagyos szelek? miért harsognak a rémkürtök? A kirepült szavak aligha jézusi szavak, aligha a szeretet fölleplezései, az őszinte bizodalom, közjó nyilatkozatai. E nyílt fellépések körültekintés, éberség, vigyázat és fontolásra intik a protestantismust.

Reformált felekezetünk minden nagyszerű honi mozzanatokban iskolaira nézve is megtudott alkudni az idővel, és körülményekkel, éber figyelemmel kísérte a tudományos haladást, s tanintézeteit, anyagi tehetőségéhez mérten, a miveltség és tudomány magosb-magosb fokára emelni hazafiui szent kötelességének tartotta; századok alatt megmutatott erélyessége, és áldozatkészségéből következő, feltehető, sőt várható, hogy jelen válság időjén is nem fogja megtagadni protestáns hivatását, melynek előhaladás, nem visszamenés lobog zászlóján.

Mely cikkeket még eddig, kiválólág középtanodáink hiányairól olvashattam: azokban nem láttam felmutatva, behatólag kijelelve azon tudomány ágakat, s azok menyiségét, melyekben középtanodáink oly nagy hátrányban lenni állittatnak. Igaz kevesebb, tanintézeteinkben, a tanárok száma, de, ha a szervezet szerint kiszabott tárgyak behatólag előadatnak, és bevégeztetnek; ha a szükséges tanszerek és eszközök is megvannak; és ha igyekező ifjaink az érettségi vizsga letételekor képeseknek nyilvánittatnak: mi ok van akkor arra, hogy középtanodáinkra a hátramaradás pecsétje üttessék. Hiszen, mint a példák mutatják, iskolai tanítás és tanulás nélkül hányan teszik le sikerrel a magán vizsgát: menyivel inkább elérhető, habár kevesebb számú tanárok előadása mellett, hasonló kedvező eredmény.

Tulfeszített állítás volna tölem, miszerint '3, vagy 4 tanár egy teljes középtanodában minden tantárgyakat, egészen kifejtve, előadhatna: én is azt állítom, vallom, hogy elegendő tanerők kívántatnak. Jelenben 6 osztályu középtanodáinkban kevés kivétellel, 4 rendes tanár működik, — ezeken kívül ének, zene, és torna tanár, — kik, őszinte szólva, csak úgy felelhetnek meg nagyszerű és terhes kötelmüknek, hogy hetenkint 28–30 órát tanítanak, midőn a több tanintézetekben 16–18 órán tartanak előadást a tanárok, mégis díjazásuk kétanyi. És vidéki taná-

raink, részint lelkiismeretből, részint a nemesügy iránti lelkesedésből 500—600 ft. — kevés helyen lehet több — évi díjért teszik, e valóban szellemi erőt feszítő munkát. Több méltánylatot érdemelnek e vidéki tanárok, mint amelyben részesülnek, — szavaim, s állításom igazolására felhozhatom következő tapasztalatomat. Tanév végződésével több iskolák értesítvényei, még olyanoké is, melyek több tanárral rendelkeznek, mint például a kisujszállási, jönnek kezembe, a felsorolt tantárgy terjedelmét gondosan, elfogulatlanul egybe szoktam a mi iskolánkéval vetni, és valami föltünőbb fölényt azokban nem vettem észre.

Vessünk végre pártatlan szemlét irodalmunkra, a tudományok bármely ágára, képzőművészetre, nem látnak-e szeemeink kitünő, s ragyogó észtehetségeket; vagy a kormánynál, képviselő teremben, az országos törvényezőknél kiképzett jeles férfiakat, kik, bátran kimondhatjuk, a hiányosnak híresztelt protestáns intézetekben vetették meg képzettségük és tudományuk alapját. — Hazánk e csillagait, szellemnagyjait, nem szükség neveznem, ismeri őket az egész haza, tisztelettel adós nekik.

Ez érveléssel azonban, távol tőlem oly botor önhittség, felekezeti tulfeszített érzékenykedés, mintha tanodáink non plus ultráját állítanám; mimagunk beismerjük hiányainkat, és egyedül anyagi tehetségünk gyengesége a gátló ok, miszerint iskoláinkat azon tökélyfokra nem emelhettük még, melyen állani óhajtanánk. És ha van fogyatkozás tanintézeteinkben, minthogy van is — hisz emberi mű nem lehet tökéletes: — mégis a felleplezés, feltárás szelidebb, őszintébb modort igényel; várhat, és érdemelhet azon felekezet, mely saját erejéből megfeszített áldozatokkal tartja fen minden nevelő intézeteit a haza kincstára terhelhetése nélkül.

Nincs szónk, nem is lehet az ellen, ha a sajtó útján nemcsak jeleztetnek hiányaink, hanem segítő eszközök is tényleg adatnak tanintézeteink tökélyesítésére. Válaszszuk mégis azon véleménynyilvánítást, mely buzdít, lelkesít, válasszuk azon vitamodort, mely előbbre visz, mely szívet nyer, barátot szerez; az elfogult rohamos támadás bosszant, keserít.

Nyilvánítám már e közlönyünk hasábjain más alkalommal is azon nézetemet, hogy jól, helyesen, tárgyilagosan készített, tanodáink kül- és belszerkezetét, egész lényegét feltáró értesítvények adhatnak kellő ismertetést iskoláink egész állapotáról. Őszinte szólok, tisztántuli középtanodáink kormányzó testületei e részben — mi okokból, nem tudom — semmi tényleges jelt sem mutatnak. A mult tanévről, ha emlékezetem nem csal, 3 középtanodánk értesítvénye látott napvilágot.

A tudomány, előhaladás, hazánk, felekezetünk, tanintézeteink érdekében volnának az értesítvények; nem valami nagy költséget igényel azok kiállítása. Lépjünk ki a nyilvánosság terére, ne féljünk a világságtól, ne az igazságos, vagy tán megrovó bírálattól sem, elrejtőzködés, magunkba zárkozás, homály elfognak tiporni. Hadd tudja hazánk, hadd lássa nemzetünk, felekezetünk munkálkodásunkat, haladásunkat, vagy hátrányainkat, mi is tanárok hassunk szellemileg, hassunk erkölcsileg, „lélek az, mi elevenit.“

Szabad légyen ez alkalommal ily általános nézetek nyilvánítása után e lap terjedelméhez képest rövid tájékozást és értesítést nyujtanom kisujszállási középtanodánknak ezen 187³/₄-ki tanévi állapotáról, mely tanujelűl szolgáljon annak, vajjon haladt-e vagy hátramaradt.

Középtanodánk áll 6 osztályból, működik benne 4 rendes tanár: Kónc Lajos, Szabó Imre. Győri Lajos, Keszi Hajdu Lajos.

A rendes tantárgyak így voltak beosztva :

A 6-dik és 5-dik osztályban a vallást, magyar, latin, görög nyelvet, történelmet, földrajzot előadta K. Hajdu Lajos hetenként 24 órán.

A 6-ik, 5, 4 és 3-ik osztályban, a mennyiségtant, természetrajzot, természettant és német nyelvet Kónc Lajos 26 órán hetenkint.

A 4-dik és 3-dik osztályban, a vallást, magyar, latin nyelvet, történelmet, földrajzot, római régiséget Győri Lajos hetenként 26 órán.

A második és első osztályt minden tantárgyakban tanította Szabó Imre hetenként 28 órán.

Kötelezett mellék tantárgyak :

Tornászat, hetenként 3 órán, vezette Mészáros Ferenc elemi fitanító.

Műéneklés, Porteleki László orgonista énekvezér, és segéde Bucsei Gyula vezetése mellett, hetenként 3 órán.

Zene és zongora órákat adott Velding János műértő zenész az önként vállalkozóknak.

Tanrendszer, és tankönyvek azok, melyek a f. t. tiszántuli egyházkerület által ki vannak jelölve, és meghatározva.

Tandij: vidékieké 6 ft; helybelieké 1 véka buza, 1 véka árpa, mely az egyház magtárába fizettetik be; — beiratási díj 1 ft; bizonyítvány kiadás 1 ft.

Ösztöndíjak :

b. e. Illéssi János volt nagykun kapitány 1000 ft. alapítványa, melynek 50 ft. évi kamata helybeli születésű, jó igyekezetű és erkölcsű ifjunak adatik. — Ez évben egy másik kegyes alapítvány is lépett életbe, melyet helybeli köztisztviselőben álló birtokos Lovassi Szakál István 1000 frtban alapított, melynek kamata két ifjunak adatik. Mindkét alapítványra a tanárok jelöltek ki tanulókat, az elsőre kinevez a felterjesztett 3 közül az örökösödött birtokos jelenben Illéssi Sándor polgármester, a másikkra a kijelölés a nt. egyházgyűlés elibe terjesztetik.

Szellemi segédeszközeink :

A középtanodai könyvtár mintegy 500 darabbal, melyet ez évfolyamában néhány jó darabbal szaporítani sziveskedtek Illéssi Sándor polgármester, Báthori Gábor városi tanácsnok, és Pestről Heckenast Gusztáv könyvkereskedő. A szegény tanulók ingyen kapnak belőle használatra iskolai könyveket, — az elemi iskolának is van külön, naponként szaporodó könyvtára.

Muzeum. Természettani szerek, melyek beszerzésére az állam kölcsönből szokott fordíttatni. Jelesül van természettani eszköz 156, melynek szapítására ez évben az egyházgyűlés 180 frtot rendelt, melyen 22 darab vásároltatott. Állatok, madarak 80, téhelyrőpüek 1417; puhányok, kagylók, csigák 446; kövületek 330. ásvány 615; mely néhány szép darabbal szaporodott ez évben helybeli kereskedő Janovics Döme szives ajándékából; a még csekély pénzgyűjtemény részint növendékeink, részint egyesek által 150 darabbal nevedett.

Tanulóink száma az első félévben 77, a másodikban 70. Vallás

szerint református 53; mózeshitű 14; görögkeleti 2; r. kath. 1. — Nemzetiség szerint mind magyar.

Helybeli 46, vidéki 24, mely számot Karcag, Madaras, Kunhegyes, Turkevi, D.-Ványa, Rékas, Kenderes, Tiszabő, Sáp, Nádudvar, Jákó-Hodos, Tetétlen, Disznód — Erdelyből szolgáltatták.

Közvizsgáink július 26, 27 és 28-dik napjain.

Az igazgatóság évenként változván, jövő tanévre igazgató, Győri Lajos, értekezleti jegyző Szabó Imre. — Tanév kezdete Október 1 je, 3 első napján beiratás, pótvizsga.

Az összes középtanodai, mint elemi iskolai ügyeket is intézi az 50 tagból álló presbyterium kebeléből választott „iskolaügyi bizottság,” melynek tagjai jelenben: Ari István, Balog István, Csukás Lajos, Fekete Lajos városi orvos, Karsai Mihály, Marjalaki József, Nyitrai István, Pápai István, Polgár István, Puskás Ferenc, Szabó József, Tóth Pál, értelmes és bizodalmat bíró földes gazdák, elnöke Dorogi Lajos lelkész.

Mind a közép, mind az elemi tanodát az egyház tartja fen saját áldozatával minden idegen segítség nélkül, teljesíti lelkiismeretesen a tanodai minden kiadásokat.

Az egyházi közgyűlés az eddigi 630 frt tanári fizetést a mult évben 5 köből buzával, és ugyananyi árpával nevelté, mely javítás a ft. egyházkerületen is megerősítettett.

Keszi Hajdu Lajos
lelkésztanár.

A szépen virágzó s z a r v a s i főiskola legközelebbi Értesítőjét K o r e n I s t v á n tanár kitűnő műve nyitja meg S z a r v a s v i r á n y á r ó l. — A taulók összes száma volt a 8 osztályban 426, legtöbb az első osztályban, t. i. 77, legkevesebb a 8-dikban, t. i. 39. Különben, a jelesen szerkesztett Értesítő teljes rajzát adja az említett tanoda legközelebbi állapotának.

Bluntschli a Keresztyén iskolai nevelésről.

A „Volksblatt für die reformirte Kirche der Schweiz“ folyó évi 2-dik száma, Luthardt után következő egykori nyilatkozatát közli Bluntschlinak: „Én határozottan ellene nyilatkozom az olyan nevelésnek amely semmi vallást nem ösmer, vagy épen ellenségesen lép fel a k o n f e s s z i o ellen. Ez nem nyereség, nem előhaladás, hanem a barbariz-mushoz való visszalépés lenne. — Mindazon nagy vívmányok, amelyeket a keresztyénységnek köszönünk, semmivé lennének. — Az iskolának nemcsak a szellemi képességek fejlődését kell elősegélnie, hanem egy-uttal a kedélyt is felmelegíteni és nemesbitenie. A n é p i s k o l á n a k nem csupán értelmes embereket kell képeznie, hanem a vallásos életet is ébresztenie, a hit magvait a gyermekek szívébe elhintenie s őket minden erényre erősítenie. Ha amazokra nézve az államot illeti a döntő szó és a főgond, emerre nézve az egyház teheti a legtöbbet és legjobbat. Mint az atya és anya együtt vezetik a házi nevelést, ugy kell az állam-

nak és egyháznak is közösen ápolni a nép köznevelését.“ — Ez a Blunt-schli pedig, korunk egyik legkitünőbb és pedig szabadelvű államtudósa, heidelbergi egyetemi tanár, a német protestáns egyesület elnöke stb. — Zürichben született 1808-ban s tanári és irodalmi pályáját szülőföldén kezdette.

Irodalmi szemle.

Szépészeti képzés gymnasiumainkban. Módszertani értekezések, tartotta Károly Gy. Hugó prem. r. főgymn. rendes tanár Kassán 1874.

Ezen cím alatt jelent meg nem régen egy munka, mely nem foglalkozik ugyan sajátlagos protestáns egyházi vagy iskolai kérdéssel, de nézetünk szerint mégis megérdemli a prot. tanügy barátainak figyelmét. Károly Gy. Hugó egyike azon szélesebb látkörű s hivatásukat érző lelkes tanároknak, kik eszméikkel nemcsak a tanulók, hanem a tanférfiak között is hatni képesek. Jelen munkáját nem lehet ugyan teljesen önállónak nevezni, amennyiben Dittes Frigyes ily című munkája szolgált alapjául: *Das aesthetische nach seinem eigentümlichen Grundwesen und seiner pädagogischen Bedeutung.* „De amíg ez a népiskolákat, addig ami szerzőnk a gymnasiumokat tartja szemelőtt; s szakértelemmel mutatja meg mind a human mind a reál tantárgyak előadásánál a módot, miként és mily terjedelemben mozdíthatja elő a gymnasiumi oktatás az ifjuság aesthetikai képzettségét.

Legelső helyen áll a vallás, melylyel legbővebben foglalkozik, mivel ez valóban legtöbb és legalkalmasabb elemet rejt a széptani képzéshez. Távol minden felekezeti célzatoktól, sőt ami szerzőnknél, mint katolikus tanárnál, különös figyelmet érdemel, nagyobbára protestáns német és angol tekintélyekre támaszkodva fejtegeti a valláserkölcsei oktatás fontosságát, nehézségeit és szépészeti tárgyalásának szükségességét. Előszámlálja a természet azon tárgyait, melyek az Isten fenségét hirdetik; felmutatja Krisztus magasztos alakját, s a bibliai történetek eseményeiben mutatkozó kedélynemesítő és gyönyörködtető igazságokat. Egyáltalában nem akarja kiküszöbölni az iskolából a bibliai történeteket, mint némely modern bölcsek, hanem inkább azt akarja, hogy általok az ifjak valláserkölcsei élete megszilárdíttassék, s hogy általok, mint az örök és láthatlan igazságok jelképei által, a kedélyt uraló eszményi képzetekhez emeltessék a végtelenség után vágyódó korlátolt értelem.

A tantárgyak természete mellett gondosan megfigyeli szerzőnk a növendék lélek természetét is.

Hasonló szellemben tárgyalja az első részben még a nyelv és irodalom, bölcsészeti előtan, szépészet és magyar irodalomtörténet tanítását is, melyekhez mintegy adalékul csatolja az írásbeli feladványok példáit, mintegy gyakorlati alkalmazás gyanánt a fejtegetett elvekhez.

A mű második része az ugynevezett reáltárgyakkal foglalkozik. Ezek között nagy jártassággal és melegséggel szól a történelem szépészeti tárgyalásáról. „Ha — ugymond — a gymnasiumi történelmi oktatás együttes hatását az ifjak értelme s kedélyére a jövőben, mint esz-

ményi képet szemlélem, úgy találom, hogy bizonyos értelemben történeti művészet is az, mely a vizsgálat által nyújtott anyagot s a tudomány által abból kiderített igazat épen oly szép, mint nagy képekben egyesíti, melyek míg a történetek művészi elrendelése, a színezet élénksége s a jellemek tartása által a képzelmet elfoglalják, a belőlök szóló eszmék a politikai értelmet fejtik, a szivben az erény és honfiai kötelesség érzéseit gerjesztik és hevitik, s ekkép a szépművészet alkotásaival rokonhatást közvetítenek: oktatnak, nemesítenek, gyönyörködtetnek. "A módszerre nézve ajánlja, hogy a tanár ne elégedjék meg például a zsidó nemzet történelmére nézve azzal, mit tanítványai a hitoktatótól a bibliai történetekből már halottak, hanem igyekezzék azokat emlékezetükben felújítani és saját szempontjából a legélénkebben színezní. Ezekből valamint később a keresztyénség terjedésének történetéből tüntesse fel az atyáskodó gondviselés szeretetteljes uralmát a gyarló emberiség s a világrend felett; huzamosban időzzék a világ megváltójának magasztos alakjánál, melyet úgy mutasson be, mint az önzésnélküli szeretettelj s áldozatkészség legvonzóbb képét, mely magán hordja az emberi kebel minden erénye, nemes érzése, kedvessége, szépsége s fonségének isteni eredetü vonásait.

Igy megy át a hazai történelemre; azután a mennyiségteni, természetudományi és földrajzi tanulmányokra, míg az egészet a művészi ügyességek tényezőinek, u. m. a szépírás, rajzolás, festés, gyorsírás, éneklés, zenélés, tornászat és tánc-tanításának szépzészeti feltüntetetésével zárja be, mindenütt a szép, jó és igaz eszméinek megkedveltetését tartván szem előtt.

A befejező rész az aesthesis társadalmi értékéről és fontosságáról szól.

Vannak az egész műben egyes helyek, melyekre nézve eltérő nézeteink vnnak, s talán a styl nagyon diszes volta sem válik előnyére a szorosan tudományos műnek: mindazáltal Károly Gy. H. fentemzett munkáját, mint tanügy irodalmunkban a maga nemében hézagpótlót, melegen üdvözöljük, s a prot. tanügy barátainak is figyelmébe ajánljuk.

Zs.

Két uj francia könyv.

„Grégoire VII. et les origines de la politique ultramontaine, Paris, 1874.“ írta Langeron E. Senki sem fejtette ki az absolutismus elveit kivittebben, mint ezen nevezetes pápa, s az ő története a keresztyén egyház történelem egyik legszembeötlőbb fejezete. Langeron ezt tárgyalja érdekes művében. VII. Gergely élete oly esemény-dús vala, hogy mindig bővséges anyagot nyujt a drámai epizódokat kedvellő írónak, — de fölötte fontos azon tény miatt is, hogy az általa védett országlati és egyházi kérdések épen azok valának, melyek a jelenkori társadalmat most izgatják. A vallásos világ, mondja Langeron, nem változott a keresztes hadak óta s IX. Pius s ylla b u s a i nem egyebek, mint Hildebrand „Dictatusai“-nak visszhangjai. Előítéletek, küzdelmek, ellenzék teljesen azok; és ha az ultramontan tanöszlet, melyet VII. Gergely talált fel s utó dai bővítőleg hátiratoztak, a XIX. században holtbetü maradt, ez eredmény nem a római udvar képzelt megtérésének, kijózanodásának

tulajdonítandó, de a polgárisodás előhaladásának s azon elvek gyors fejlődésének, melyeken nyugszik az ujkori társadalom. E néhány szóból látható, mily szellemben van Langeron műve írva; hibája, hogy nagyon is vázaltszerű s röpirat irányu. —

„Études Politiques, Paris, 1874“ írta Dupuy Pál. — Ha Langeron vitász módra tárgyalja a történelmet s VII. Gergely életét vádlevél alapjául veszi a pápai rendszer ellen: Dupuy igyekszik kimutatni, hogy a protestantismus egyaránt képvisel politikai és vallási elméletet. A reformátio, mondja előszavában, gyorsan fejtett ki egy erősen jelzett politikai tant teljesen függetlenül hittani hajlamától. — E tan, szorosan van forrva az egyház igazgatás presbyteri idomához, először Locke, majd Kaut metaphysicai tanaiba vétetett fel s gyakorlati kivívói levének az északamerikai Egyesült Államok alapítói. Dupuy szerint a francia forradalom a reformátio fejlődése vala, és gondosan különbséget tesz a protestantismus theologiai szelleme és annak lelkiismereti szabadság feletti egyetemes néz-pontja közt. Maga a könyv forradalmi szempontból irt értekezések sorozata de azon nevezetes jelleg-vonással, hogy Dupuy, a helyett, hogy Rousseaut, Voltairt és Montesquieut tartaná a szabadelvű iskola fejeiül, e tisztet a reformátio vezéire helyzi át, Languet, Hubert, Duplessis Mornay és Luther keltek fel előbb az ember egyéni jogaiért, s ez oknál fogva őket azonosítani kell azon bölcselőkkel, kiknek országlati sarkítélok a nép főursága (souverainitas) vala.

Eddig a Saturday Review, honnan vétetett e könyvbemutató; adjuk hozzá Sayous Edének, Mélius első francia ismertetőjének, a „hit általi megigazulás“ nagy dogmájáról legujabban irt szép cikkéből ide is vonatkozható egy pár fontos tételét „Quinet Edgar soká időzött a Forradalomról irt jeles művében e nagy mozgalom végső tehetlenségének igaz oka felkeresésén, s úgy találta, hogy a forradalom nyomorainak egyike az volt, hogy a reformátio erős, de eltiport és megsemmisített egyházai nem jöhettek annak semmiben segélyére. A szabadságra legkömolyabban, ha nem legrohamosabban is, törekvő s magukat szentelő ellemek I. század óta a J. Krisztusba vetett személyes hitben nevelés által képeztettek. — Nem véletlen okból fogadták el a református egyházak a presbyteri igazgatás rendszerét, hanem, mert az üdvözülés evangyéliomi tanához visszatérésnek természetes folyamánya és betetőzése vala az első korszaki egyház választó rendszeréhez való visszatérés: minden hívő egyénileg hivatva levén a hitre és kegyelemre, a hívők egyesületéből, nem pedig a hívők egyesülésén kívül és külön szervezett papuralomból kellett az egyházi tekintélynek kieredni.

Hazai könyvészet.

A közelebbi időkben jelent meg Budapesten, Hornyánszky Viktor nyomdájában igendiszes kiállításban: Emléke, az 1874. május 12-kén Pesten, a bányai ág. hitv. evang. egyházkerület közgyűlése alkalmával végbement Felügyelő beiktatás ünnepélyének. A közgyűlés határozatából egybeállította Győry Vilmos orosházi lelkész s ezidő szerint a kerület egyházi jegyzője. 4 r. 24 l. Ára 20 kr. osztr. ért. — Az ünnepélyt isteni tisztelet előzte meg, amelyen a jegyző által mondott

szép verses fohász e füzetben legelől vannak közölve. Ezután jő az elválasztott kerületi Felügyelő Radvánszky Antal urnak székfoglaló beszéde s a szuperintendens urnak erre adott válasza. Mindkettő kitünő tartalmu lelkes beszéd. Az igentisztelt Felügyelő ur, egyházunkra vonatkozólag négy fő kívánságát fejezi ki és fejtegeti, u. m. az 1848. 20. törvénycikkben lefektetett elvnek tökéletes érvényesítését; — az iskolaugynek felkarolását általában; — egy országos evang. theologiai fakultás felállítását az ev. főiskolák valamelyikében; — a protestáns világi ifjuság vallásos buzgóságának s jellemének ébredését és szilárdulását.

A külső somogyi reform. egyházmegye közgyűlésének kitünőleg szerkesztett jegyzőkönyve, az 1874. apr. 28—29 napjairól, megjelent nagy 8-adrétben, 32 lapon, kiadva Dömény József egyházmegyei főjegyző által s nyomatva Kecskeméten Sziládi Károly fiánál.

A felső magyarországi Muzzeumegylet első évkönyve, 187²/₃-ról. Az igazgató választmány megbízásából szerkeszté és közrebo csátja Károly Gy. Hugó prémontrei tanár s egyleti titkár, Az egylet tulajdona. Kassa. 1874. Nagy 8 r. 70 lap, Az érdekes tartalomból kiemeljük: A régi agyagművek stb. ősmertetését, Miskovszky Viktortól, két ábrás lappal; — Egy elhallgatolt költőnkéről (Vida Józsefről) Károly Gy. Hugó. Ezután jönnek az Egylet alapszabályai s más az egyletre vonatkozó közlemények.

Halotti bucsúztatók. Alkalmakra írta Balogh József velenicei h. h. tanító. Sz. Fehérvárott Klökner bizománya. 1870. Ára 70 kr. 8 r. 95 l. — „Rhythmiculi illi nugaces,“ már a Geleji Katonaféle kánonok által in perpetuum abrogáltattak; hi tamen vivunt, oppidatim ac pagatim, imo etiam in literaturam apud nos veniunt. Quo usque tandem! Azt mondják, hogy a Geleji Katonaféle kánonok elavultak! Meglehet. De hát az ezen kánonok által eltörölt rigmusok miért nem avultak el? Valóban, ha azon költségnek, amelyet a legközelebbi husz év alatt prédikációk s bucsúztatók kiadására fordítottunk, csak felét fordítottuk volna rendkívül becses s mégis porban heverő történelmi forrásaink kiadására, nem kellene pirulnunk tudományos egyházi irodalmunk rettentő hátramaradottsága felett. Tisztelet a kivételeknek, de a mi irodalmunk nagy része jelenleg, ponyvairodalom.

Külföldi könyvészet.

Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts. Mit besonderer Rücksicht auf deutsche Zustände verfasst von Aemilius Ludwig Richter, . . . Siebente Auflage. Nach dem Tode des Verfassers, mit eigehender Berücksichtigung der neueren Entwicklungelung im Gebiete des Staates und der Kirche bearbeitet von Dr. Rich. Wilh. Dove, ord. Prof. der Rechte zu Göttingen. etc. Leipzig. Tauchnitz. 1874. 8 r. 18 és 1252 lap.

E kitünő jeles s méltán nagy tekintélyű egyházjogi kézi könyv hetedik kiadásának utolsó füzeté csak a napokban jelent meg. — A mai időben oly sokszor emlegetett egyetemi tanszabadságra vonatkozólag azt mondja a többek közt, hogy a hittanárok számára, biztosí-

tandó az okos tanszabadság „ámde azt minden kétkedés nélkül követelni lehet, hogy az egyház leendő szolgáinak képzése, ne bizattassék olyanokra, akikről bizonyos, hogy rombolják azon alapot, amelyen hivatásuk szerint építeniök kellene.“ Más helyütt azt mondja, hogy a l e l k é s z e k e t egyáltalában nem lehet feloldani a hitvalláshoz való minden lekötötéstől, mert ez az egyházat mulhatlanul azon veszélynek tenné ki, hogy abban, a keresztyénséggel és evangyéliommal egyenesen ellenkező elvek, az evangyéliom prédikálásával egyenjoguakká lennének.“ — Richter és Dove nem valami világtól elmaradt orthodox papok, nemis hittanárok, hanem jogtudósok. Szabad legyen tehát nézeteiket minden illetők figyelmébe ajánlani.

Thilo A Chr. Kurze pragmatische Geschichte der neueren Philosophie. Cöthen. Schultze. 1874. 405 l. Könnyen érthető s különösen theologok által sikerrel használható mű Kellő bevezetés után, a történelmi előadást kezdi Cartessal, végzi Herbarttal, akinek álláspontjához tartozik.

Möbius evang. Pfarrer. Die materialistischen Ideen in der modernen Volkserziehung und ihre Gegensätze zum Reiche Gottes. Frankfurt a. M. Heider. 1870. 8 r. 137 l. — Ugyanazon szerzőtől: Die christliche Schule. Gotha. Schloessmann. 1874. 8 r. 144 lap. Mindkét művet nagyon ajánljuk mind általában, mind különösen azok számára, akik még folyvást ingadoznak és kétkednek a felekezeti és községi iskolák mivolta és értéke felett.

Redenbacher Wilh. Betrachtungen zu Leichenbegängnissen. 2-te Aufl. Ansbach. Junge. 1874. Nagy 8 r. 312 l. 60 használható halotti beszédet tartalmaz, melyek közül 40 alkalmi, a többi közönséges. Jó irányu, használható beszédek.

Sechzig Thesen für und wider Reformbestrebungen der kirchlichen Gegenwart. Leipzig. 1871. 2-te Aufl. 8 r. 22 l.

Die moderne Theologie, der Modernismus, eine Fata Morgana auf christlichem Gebiet. Aus dem Holländischen des Dr. Kuyper übersetzt als Gegenstück zu unsern schweizerischen Zuständen. Mit einem Vorwort von Prof. Dr. Riggenbach. Zürich. 1872. 8 r. 73 l.

Unterricht über den Protestantent-Verein, Zweite Auflage. Strassburg. 1872. 8 r. 26 l.

Gegen die moderne Lehre! Zwey Vorträge gehalten in der ersten öffentlichen Versammlung des evangelisch kirchlichen Vereins in St. Gallen. 1872 8 r. 52. l. — A modernekről s protest. együletükről szóló kis könyvek nagyon méltók a figyelemre.

Ebrard, Dr. phil. et theol. Apologetik. Wissenschaftliche Rechtfertigung des Christenthums. Gütersloh. Bertelsmann. 1874. Erster Theil. 1—443 lap.

Ez alkalommal csak előleges hirt adunk ezen rendkívüli jeles és érdekes munkáról, amely valódi égető szükségét pótol és igenkorszerű. Jól tudja ugyanis a tisztelt olvasó, hogy darab idő óta épen ami szegény hazánkban is, semmi sincs inkább napi renden, mint a keresztyénség legfőbb alaptanainak kicsinylése, csufolása és kiméretlen ostromlása. Nyíltan hirdetik, hogy a keresztyénség s épen az evangyéliomi keresz-

tyénség is, úgy amint azt az egyház vallotta és vallja, meg nem állhat többé, csak egy percig sem a mai kor tudományosságának ítélő széke előtt. Ily körülmények közt semmi sincs szükségesebb, mint az, hogy a lelkészek kivált a nagyobb városokban, minél gyakrabban tartsanak apologetikai tartalmu és irányu egyházi beszédeket; másrésről pedig a főiskolai hittanárok különösen azok, akikre épen az apologetika előadása vár, ne elégedjenek meg azzal, hogy egy pár ivnyi kompendiumot úgy ahogy lemorzsoljanak, hanem egyes tárgyakról minél behatóbb tudományos apologetikus előadásokat tartsanak. Hiszen épen ez tenné egyik, azt az egyetemi színvonalat, amelyre immár a debreceni főiskola is felemeltetett. Ebrárd műve már, amely szigoruan tudományos s egyáltalában nem oly népszerű, mint pl a Christlieb általunk is sokszor emlegetett műve, különösen a tanárok figyelmére, tanulmányára és felhasználására nagyon méltó. — A műnek, mint a cím mutatja, csak első része jelent még meg, amely „a keresztyénség örök igazságtartalmáról értekezik, a természetnek és az emberi öntudatnak tényeihez mérve.” stb. Mihelyest az egész mű megjelenik, ami, reméljük, nem sokára meg fog történni, tüstént terjedelmesen fogjuk ösmertetni azt

Másik hasonló tartalmu s igenérdekes irodalmi jelenség Voigt königsbergi egyetemi rendes hittanár ezen műve: *Fundamentaldogmatik. Eine zusammenhängende historischkritische Untersuchung und apologetische Erörterung der Fundamentalfragen christlicher Dogmatik.* Gotha, Perthes. 1874. Ára 4 tallér 12 garas. — Mint maga a cím is mutatja, ezen terjedelmes mű, a keresztyén hittudomány leglényesebb tárgyait veszi fel s előadja, hogy az idők folyamán minémü főbb felfogások léteztek ezekről, megbirálja azokat kitünő tárgyilagossággal s kimutatja, hogy mi lenne elvetendő vagy módosítandó. mi pedig megtartandó és védelmezendő mindvégig. stb. Vajha ezen igen tanulságos és tartalomdu s mű is, minél több tanulmányozókra találna közöttünk.

Der evangelische Verein für kirchliche Zwecke in Berlin. Dargestellt v E. Hülle. Berlin. 1874. Beck. 8 r. 132 lap. — Akik a belmissziók és segélyegyletek ügyét szeretik tanulmányozni, azok e művet kitünő tanulsággal forgathatják.

Von der Gefahr, welche unserer evangelischen Volksschule droht. Ein Wort an alle protestantischen Aeltern in Baiern, von einem alten Magister. Nürnberg. Löhe. 1874. 8 r. 27. l. — Lelkes szózat a protestáns felekezeti iskolák érdekében. Lám ez is hivatkozik és pedig első sorban, a westphaliai békekötésre, mint a protestáns iskolák fenállásának és szabadságának legfőbb pozitív jogi alapjára!

Kübel, Lic. und Professor der Theologie in Herborn. *Über den Begriff der gesunden Lehre, und seine Bedeutung für das kirchliche Amt.* Barmen. 1874. Kis 8 r. 56 l. Nagyon jó lenne, ha különösen azok vennék figyelembe, akik azt hiszik, hogy a tan, merőben közönyös az egyházban.

Weingarten. D. und o. Prof. der Theologie an der Universität Marburg. — *Zeittafeln zur Kirchengeschichte.* Leipzig, 1874. Hartung. Nagy 8 r. 174 lap Sikerral használható segédkönyv az egyetemes egyház történelemhez.